

CITATION

Öz, Satılmış. "The role of religion in the foundation and development of multi-partner company within the frame work of religion-business relations" *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*. 4,4 (2013/4), pp. 105-136.

Din-iktisat ilişkisi çerçevesinde çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde dinin rolü

Satılmış ÖZ

Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Toplumsal olguların karşılıklı etkileşim halinde oldukları sosyologlarca genel kabul gören bir kuramdır. Sosyal hayatın önemli unsurlarından olan iktisat ile dinin de birbirleri ile karşılıklı etkileşim halinde olmaları kaçınılmaz bir durumdur. Ancak bu etkileşimin yönü ve etkisi bir takım etkenlere göre farklılıklar arz etmektedir. Bu çalışmamızda iktisadi bir kurum olan çok ortaklı şirketlerden birisi olan Yimpaş Holding'in kuruluş ve gelişmesinde dinin rolü araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yimpaş, İktisat, Kapitalizm, Şirket, Din

leri temsil kabiliyetinin yüksek olmasıdır. Ülkemizde kurulan Yimpaş benzeri çok ortaklı şirketlerin sayısının, çoğu Orta Anadolu'da olmak üzere, 70 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu şirketlerin kuruluşları genel olarak Yimpaş sonrasına denk gelmekte, tüzük olarak da Yimpaş model alınarak kurulmuş şirketlerden oluşmaktadır. Diğer çok ortaklı şirketlerin çoğunun hayatiyetleri de Yimpaş Holding kadar temsil kabiliyetine sahip değildir. Çünkü önemli bir kısmı çok ortaklı şirket modelinin rağbet görmeye başladığı 1990'lı yıllarda kurulmuş ve mevcudiyetleri çok uzun süreli olmamıştır. Ayrıca 1990'lı yıllar Yimpaş Holding ortakları açısından da diğer şirketler açısından da ortaklıklarda diğer sosyolojik faktörlerden ziyade ekonomik kaygı ve beklentilerin ön plana çıktığı döneme denk gelmektedir.

Genel olarak Türkçe iktisat literatüründe, ekonomi ve iktisat sözcüklerinin aynı anlamda kullanıldıkları görülmektedir. Arapça kökenli olan "iktisat" söz-

01. TBMM, 10/16,262 esas numaralı ve 1061 s. Sayılı araştırma komisyonu raporu, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss1061.pdf> Er. Tarihi. 26/12/2012

KANYAKÇA

Öz, Satılmış. "Din-iktisat ilişkisi çerçevesinde çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde Dinin Rolü", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4,4 (2013/4), ss. 105-136.

Çalışmamızın konusunu çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde dinin rolü oluşturmaktadır. Bu çalışmada Yimpaş Holding örneği incelenmiştir. Yimpaş Holding 1980 yılında tüketim kooperatifi olarak kurulmuş ve 1982 yılında şirketleşme yoluna gitmiştir. Ülkemizin ve dünyanın değişik yerlerinde birbirinden farklı yatırımlar yapmış ve diğer çok ortaklı şirketler gibi 2000'li yıllardan itibaren duraklama ve gerileme dönemlerine girmiştir. Yimpaş Holding'in ortak sayısının halka açık farklı şirketlerinin toplamında 100.000 civarında olduğu ifade edilmektedir.⁰¹

Yimpaş Holding'i örnek olarak seçmemizin bir diğer nedeni de holdingin kuruluş ve gelişme süreci olarak çok ortaklı şirket-

cüğü, tutumluluk ve tasarruf etme anlamlarına gelmektedir.⁰¹ Ekonomi ya da iktisat, metodik bir tarzda, insanın sınırsız ihtiyaçlarını tatmine imkân veren vasıtalarla en uygun bir şekilde yararlanmak ve onları yönetmek⁰², olarak tarif edildiği gibi, genel itibariyle sınırsız olan insan ihtiyaçlarının, sınırlı olan kaynaklarla en iyi nasıl karşılanacağını inceleyen bir bilim dalı şeklinde de tanımlanır.⁰³ İnsanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başlamasından itibaren çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için, başta avcılık ve toplayıcılıkla başlayan, daha sonra toprağın işlenmesi, yerleşik hayata geçilmesi ve nihayet sanayileşmeyle devam eden süreç içerisinde; üretimde bulunmak, ticaret yapmak ve elindeki varlıkları korumak gibi, esas itibariyle ekonomik karakterli çeşitli faaliyetlerde bulunduğu kuşkusuzdur. Bu tarihi süreç içerisinde her dönemin kendine özgü karakteristik özelliklerinin olduğu da muhakkaktır.

İktisat, insanlığın mevcudiyetini devam ettirmesi, toplumların oluşumu ve gelişmesi için gerekli olan en temel kurumlardan birisidir. İnsanlar yaşamak için bir takım biyolojik temel gereksinimlere ihtiyaç duyarlar. İhtiyaçların karşılanması ise süre giden bir mücadeleden ibarettir. Bu mücadele içerisinde ihtiyaç duyulan temel biyolojik gereksinimlerin çeşitliliği ve tedarik edilme

şekli toplumdan topluma değiştiği gibi, aynı toplum içerisinde de farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Aynı şekilde “ihtiyaç” kavramının içeriği de öteden beri farklılaşan bir unsur olmuştur. İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla kendisinin ve türünün devamını sağlamaya çalışırken, hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın sürülmesiyle birlikte yerleşik hayata geçilmiş, gelişen teknoloji ve buna paralel olarak artan imkânlarla birlikte de ekonomik verimlilik artmış, bu sosyolojik evrimleşmenin neticesinde de fazla ürün elde edilmeye başlanmıştır. Fazlalık olarak elde edilen bu ürünlerin “değerlendirilmesi” ve “el konulması” bir takım sosyolojik olay ve olguların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern öncesi toplumlarda tüm ekonomik çabalar hane halkı içerisinde ve arasında gerçekleşirken, modern toplumlarda bu ekonomik ya da iktisadi faaliyetler hane halkının dışına çıkarak toplumsal bir olaylar bütünü ya da olgular haline dönüşmüştür. Tasarrufa yönelmek insanların kendi emekleri ile yetinmeyip başkalarının emeğinden de faydalanmasını beraberinde getirmiştir.

Bütün toplumların ekonomik kurumlara sahip oldukları, fakat ekonomik kurumların teşekkülü ve işleyişinin kültürün ve toplumun organizasyon yoğunluğuna, mevcut kaynakların, teknoloji ve servetin dağılımına göre toplumdan topluma farklılık gösterdiği, buna bağlı olarak da ekonomik kalıplar arasında büyük farklılıkların doğduğu kabul edilmektedir⁰⁴. Bununla birlikte

04. Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji*, İstanbul: Kaknüs Yay., 2000, s.333.

01. Osman Z. Orhan, Seyfettin Erdoğan, *İktisada Giriş*, Palme Yay., Ankara 2010, s.3.

02. Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, (+Çev. Mehmet Aydın), Tekin Kitabevi, Konya 1994, s.109.

03. Osman Z. Orhan, Seyfettin Erdoğan, *İktisada Giriş*, Ankara: Palme Yay., 2010, s.4, Ömer Faruk Çolak, *İktisada Giriş*, Ankara : Gazi Kitabevi, 2007, s.2.

toplumun kültürünü oluşturan temel değerlerin iktisadi faaliyetleri ve dolayısıyla ekonomik kurumları etkilemesi düşünülemez. Aynı şekilde tüm toplumsal olguların sebep sonuç ilişkisi içerisinde birbirlerinden etkilendikleri de görülmektedir.

Ekonominin toplumsal hayattaki etkisi, dolayısıyla sosyoloji ile ilişkisi kabul edilmekle birlikte, toplumu tek başına yönlendirmek için yeterli değildir. Toplumsal kurumların ve olguların karşılıklı etkileşim içerisinde oldukları kabul edilmektedir. Bununla birlikte hangi toplumsal olgunun dominant bir özellik arz ettiği tarihi süreç içerisinde farklılaşmaktadır. Toplum sürekli etkileşim halinde olduğu en önemli olgulardan birisi de dindir. Dinlerin toplumsal hayatı neredeyse bütünüyle belirlediği Orta Çağ öncesinde, kazanç arzusu gündelik ihtiyaçların giderilmesiyle doğal bir biçimde sınırlandırılırdı. İnsanlar temel ihtiyaçlarını giderdikten sonra daha fazlası için hareket etme, savaş verme ihtiyacını hissetmezlerdi. Orta Çağ'da ise feodal sistemin ve dinsel kurumların gerekleri doğrultusunda "işbirlikçi" ve teknik anlamda iş odaklı, meslek örgütlenmesiyle sınırlı bir lonca düzeninin iktisadi yaşama dönük belli düzenlemeleri söz konusuydu. Zira Protestanlığın ortaya çıkışı ve reformasyon öncesinde Hıristiyanlık keşiş ve monkların yaşantısıyla temsil edilirdi ve ruhban yaşantısıyla sınırlı dinî yaşantı iktisadi etkinliklerle iç içe geçemiyordu.⁰¹ Dikkatlerini dinin diğer sosyal

01. Şennur Özdemir, "Din-Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, (2007), s.153

ve kültürel faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkilerinin, etki ve tepkilerin incelenmesi konusu üzerinde toplamış bulunan din sosyologlarının üzerinde önemle durdukları meselelerden biri de dinî inançlar, düşünceler ve uygulamalarla ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki münasebetlerin incelenmesi olmaktadır.⁰² Bilindiği gibi, bu gün genel olarak "geri kalmış" veya "kalkınmakta olan" ülkeler olarak bilinen ve dünya devletlerinin önemli bir bölümünü oluşturan kesimin büyük bir kısmını Müslüman ülkeler oluşturmaktadır. Aynı gruba dâhil bulunan Türkiye'de ise dinin toplum hayatının önemli ve ayrılmaz bir realitesini oluşturmakta olduğu vakıası dinî ve sosyal ilimler ve özellikle din sosyolojisi ile uğraşanların gözünden kaçmayan bir husustur. Böyle olunca, kalkınmaya çalışan Müslüman ülkeler ve özellikle bugün her şeyden önce sosyo-ekonomik bakımdan kalkınma ve modernleşme problemiyle karşı karşıya bulunan toplumumuz açısından dinle ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki münasebetlerin araştırılıp değerlendirilmesi büyük bir önem kazanmaktadır.⁰³

Esas itibarıyla tüm toplumsal olayların karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri kaçınılmazdır.⁰⁴ Bununla birlikte bu karşılıklı etkileşimin tek yönlü ve determinist bir etkileşim olduğunu

02. Ünver Günay, "İktisadi Ahlak ve Din", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1986), s.109.

03. Ünver Günay, "İktisadi Ahlak ve Din", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1986), s.110.

04. Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara: Ank. Ün. Basımevi, 1964, s.64.

iddia etmek sosyal olay ve olguların ruhuna aykırı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim dinin inanç ve ahlak yapısının toplumun ekonomik gelişmesini etkilediği gibi, ekonomik işleyişin de karşılıklı olarak dinî tutum, davranışlar ve ahlaka tesir ettiği kabul edilmektedir.⁰¹ Tüm sosyal olaylarda olduğu gibi, ekonomi ile din arasındaki ilişki de karşılıklıdır. Bunların bir kısmı dinin egemen olduğu ve ekonomik olayları ve olguları kontrol altına aldığı, geleneksel toplumlarda olduğu gibi,⁰² arz talep dengesi de dâhil,⁰³ ekonomik hayatın her alanında dinin fonksiyonel olduğu bir etkileşim tarzı şeklinde olurken, bir kısmı ise, ekonomik olayların, özellikle dindarların dinî teoriden ziyade tecrübe ve pratiklerine tekabül eden kısımlarına hâkimiyetinin olduğu ve ekonomik gerekliliklerin fonksiyonel olduğu bir etkileşimden söz edilebilir. Diğer bir etkileşim tarzı ise dinin ekonomik olaylarda göz önünde bulundurulmadığı, ya da ekonomik olaylarda dinin ön plana çıkmadığı yani ilişkilerin nötr olduğu etkileşim biçimidir. Bizim araştırmamız sürecinde bu üç durumda göz önünde bulundurulacaktır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar tüm toplumlar hayatta kalmak, varlıklarını ve türlerini devam ettirmek için bir takım çabalar içine girmişlerdir. Ancak tarihi süreç içerisinde var olan bu çabanın, sadece hayatta

kalma ya da türünü devam ettirme çabasından ibaret olduğunu iddia etmek insanlık türü için haksızlık olacaktır. İnsanlığın bu çabası aynı zamanda bir statü için verilen mücadele ya da türüne özgü zaman içerisinde oluşmuş-oluşturulmuş bir tabakalaşma/sınıflaşmanın varlığını devam ettirirken ortaya çıkan çatışma da üstün olma çabasıdır. Ekonomi, toplumun alt sistemlerinden birisi ve diğer toplumsal olgularla sıkı ilişki içerisinde. Zaman zaman kimi sosyal teorisyenlere göre diğer tüm toplumsal olguları belirleyen en önemli etkidir.

Sosyolojinin iktisatla olan ilişkisi toplumbilimle uğraşanların önemli konuları arasında yer almıştır. İbn Haldun toplumları “hadari” ve “bedevi” toplumlar olmak üzere iki aşamaya ayırmaktadır. İnsanların toplum halinde yaşamalarının ve “umran” a geçmelerinin zorunlu olduğunu ifade eden İbn Haldun, toplumsal hayatın da zorunlu olarak belli aşamalardan geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, bedevi umran başlangıç noktası, hadari umran ise ulaşılan noktadır.⁰⁴ Esas itibarıyla umran bir gelişmeyi ifade etmektedir. Mülk ve devlet kavramları sadece hadarilikte görülmektedir. İbn Haldun’a göre, tasnif edilmiş olan toplumların yatay ve dikey hareketliliği bir zorunluluktur ve tüm toplumlar bunu yaşayacaklardır. O, insanın iktisadi yönünü ortaya koyarken, insanın hayatını sürdürebilmesi için, fıtratı gereği bir takım temel gereksinimlere ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu konuda Kuran-ı Kerim’den de çeşitli ayetler nakleder.

01. Abdurrahman Kurt, *Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, Bursa: Emin Yay., 2004, s.266.

02. Veynel Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: Dem Yay., 2006, s. 12.

03. Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yay., 1997, s.135.

04. Ahmet Arslan, *İbn Haldun’un İlim ve Fikir Dünyası*, Ankara: Vadi Yay., 1997, s.105-106.

İbn Haldun yaratılmış olan her şeyin yaratılmışların en şerefli olan insanların faydalanması için yaratıldığını, bunun da belli bir millet, sınıf ya da zümreye hasredilmediğini, bütün insanların emrine sunulduğunu ifade eder.⁰¹

İbn Haldun insanın emrine amade kılınan nimetlerden faydalanabilmesi için bir takım faaliyetlerde bulunması, bir araya gelerek çeşitli iktisadi teşebbüslere girişmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁰² Ancak şunu da hemen ifade etmek gerekir ki, İbn Haldun'un burada bahsettiği bir araya gelme şekli toplumun üyelerinin emek ya da birikimlerini birlikte hareket ettirmelerinden ziyade bir iş bölümünü ifade etmektedir. Ona göre, insanlar ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamazlar. En basit ihtiyaçlarını karşılamak için bile, başkalarının ürettikleri mal ve hizmetleri satın almak, bunu karşılayabilmek için de başkalarının ihtiyaçlarına yönelik üretimde bulunmak mecburiyetindedirler.⁰³ Tüm bunlara göre İbn Haldun, insanın iktisadi faaliyetlerden ayrı düşünülemediğini, hatta iktisadi faaliyette bulunmanın Allah'ın bir emri olduğunu ifade eder.⁰⁴

İbn Haldun, iktisadi faaliyetler içerisinde işbirliği, dayanışma ve yardımlaşma ilkelerine çok önem vermektedir. Ona göre, insanların iktisadi faaliyette bulunmalarının ve birbirleri için üret-

melerinin bir hikmeti de onları iş birliğine yöneltmektir. İbn Haldun'un düşünce sisteminde çok önemli bir yeri olan "asabiyet" kavramı da bir soyun (neseb asabiyeti) veya bir değer (sebep asabiyeti) yüceliğine duyulan inancın toplumun tüm fertlerince gönülden benimsenmesini ve bu değerlere bir saldırı halinde hep birden, şiddetle karşı konulmasını ifade etmektedir. Bu da onun iş birliği ve dayanışmaya ne derece önem verdiğini göstermektedir.⁰⁵

Kozak'a göre asabiyet, genel planda bir topluluğun üyelerinin, hep birlikte müşterek bir değeri benimsemeleri ve bu değer uğruna her türlü fedakârlığa hazır olarak çekinmeden öne atılmaları olduğu halde, ferdi planda insan olmanın onuru ile ve hayatını anlamlandıran üstün bir değere sahip olmanın verdiği güçle birleşmesi, dağılma ve yabancılaşmadan kendisini koruyan, kendisine güven duygusu, başarıya azmi yüksek, şahsiyetli ve hür bir insan tipini simgeler.⁰⁶

Sosyolojinin iktisatla olan münasebetine ilişkin önemli isimlerden birisi de Karl Marks'dır. Marks insanlık tarihini maddi kaynaklar üzerindeki mücadeleden ibaret olarak görür. Ona göre, daha fazla maddi kaynağa sahip olan, ötekileri kontrol hakkına sahiptir. Dolayısıyla diğerlerini daha fazla kontrol edebilmek için daha fazla maddi kaynak gereklidir. Nadir bulunan maddi kaynakların tekelini, onlara gereksinim duyanlar ve sahip olamayanların itaat etmelerine neden olabilir.⁰⁷ Marks'ın genel olarak düşün-

01. İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Z. Kadri Ugan), İstanbul: MEB Yay., 1991, II, 319-320.

02. İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Z. Kadri Ugan), İstanbul: MEB Yay., 1991, II, 100-103.

03. İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Z. Kadri Ugan), İstanbul: MEB Yay., 1991, I, 100-103.

04. İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Z. Kadri Ugan), İstanbul: MEB Yay., 1991, II, 327.

05. İbrahim Erol Kozak, *İnsan Toplum İktisat*, Adapazarı: Değişim Yay., 1999, s.152.

06. İbrahim Erol Kozak, *İnsan Toplum İktisat*, Adapazarı: Değişim Yay., 1999, s.105.

07. Malcolm Waters, *Modern Sosyoloji*

ce sistemine bakıldığı zaman sosyal yapıyı iktisadi faaliyetlerin şekillendirdiği iddiasında olduğu görülür.

Marks'a göre, bir toplumdaki üretim ilişkilerinin tamamı o toplumun temel yapısını, alt yapısını ya da iktisadi yapısını oluşturur. Toplumdaki alt yapı üst yapıya şekil verir ve onu belirler.⁰¹ "Artık ürün" kavramı Marks'ın kuramında önemli bir yer tutmaktadır. O'na göre, gelişmekte olan tüm insan toplulukları artık ürün üretirler. Çoğu insan toplumunda artık ürüne değişik yöntemlerle bir sınıf insan tarafından el konulur. O, "artık ürüne" belirli bir grup tarafından el konulan toplumlara "sınıflı toplumlar" olarak adlandırır.⁰² Marksizm toplumu çatışan ve gittikçe kutuplaşan bir mücadele ortamı olarak ele alır. Sınıf çatışmasının sonucu ise, organik bütünlüğü olmayan, birbirine karşı unsurlardan oluşmuş, çatışan bir toplum tasavvurudur. Böyle toplumlarda devlet de üstün olanın yanındadır. Yani devlet egemen sınıfların baskı aracıdır.⁰³ Bir diğer ifade ile devlet çatışan toplumda taraftır ve egemen sınıflar tarafından bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır.

Marks'a göre tarih, insani ihtiyaçların sürekli yaratılması, doyurulması ve yeniden yaratılması sürecidir. Bu nedenle emek, yani insanlarla doğal çevreleri arasındaki yaratıcı alışveriş, insan toplumunun temelini oluşturur. Bire-

Kuramları, (ed. Zafer Cirhinlioğlu), İstanbul:Gündoğan Yay., 2008, s.331.

01. Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev. Heyet), Ankara: Sol Yay., 1993, s.23.
02. Duncan F. Koley, *Kapital'i Anlamak*, (Çev. Hakan Öngel), Ankara: Arkadaş Yay., 2010, s.51.
03. Fırat Mollaer, "Türk Kolasının Düşündürdükleri: Bir Muhayyile mi, Süreklilik mi? Cola Turka ve Milli İktisat", *Bilgi*, 2 (2003), s. 6.

yin kendi maddi çevresiyle ilişkisi, üyesi olduğu toplumun özel karakteristikleriyle dolayımlanır.⁰⁴

Gerek sosyolojinin gerekse dinin ekonomi ile ilişkileri göz önünde bulundurulduğu zaman ilk akla gelen isimlerden birisi de şüphesiz Max Weber'dir. Weber'in Roma tarihi üzerine yaptığı erken dönem çalışmalarında ekonomik yapılar ve toplumsal düzenin diğer yanları arasındaki ilişkinin farkında olduğu ve daha özel anlamda tüm ham ekonomik determinizm biçimlerinin reddedilmesi gerektiğine inandığını da gösterir.⁰⁵

Weber'in özellikle konumuz açısından da önemli olduğunu düşündüğümüz bir diğer araştırması ise toprağa bağlı ve gündelik işçiler ile ilgili yapmış olduğu çalışmasıdır. Weber bu çalışmasında gerek toprak sahiplerinin, gerekse gündelik olarak çalışanların çabalarının sadece temel biyolojik ihtiyaçlar güdüsü temelinde incelenemeyeceğini, bunun aynı zamanda bir düzeyden başka bir düzeye geçişin çabası olduğunu, bu düzeyinde korunabilmesi için toprak sahiplerinin zaman zaman çok daha ağır şartlara tahammül etmek mecburiyetinde olduklarını ifade eder. Bu çabanın aynı zamanda kişisel bağımlılık ilişkisinden kurtulma veya bağımsızlığını sürdürme gayreti olduğunu iddia eder.⁰⁶

04. Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: İletişim Yay., 2009, s.57.

05. Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: İletişim Yay., 2009, s.200.

06. Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul:

Weber, insanların kazanma hırslarından daha çok kaliteli yaşam hevesinde olduklarını iddia eder. O'na göre, işçilerin kazançlarını almaya alışık oldukları kazancın çok daha üzerinde artırabilecekleri parça başı ücret sisteminin uygulamaya konulduğunda sonucun çoğu zaman yapılan iş miktarının artmasından ziyade azalması şeklinde yansımaktadır.

Ona göre geleneksel işçi, gündelik ücretini en üst düzeye çıkartmaya çalışmaz. Daha ziyade sadece her zamanki ihtiyaçlarını karşılamak için ne kadar çalışmak zorunda olduğunu düşünür. Kişi doğası gereği giderek daha çok para kazanmak istemez, aksine her zamanki gibi yaşamaya, alıştığı hayatı sürdürmeye ve hayatı sürdürebilmek için gerekli miktarı kazanmaya çalışır.⁰¹ Bununla birlikte kazanç konusunda tam ve bilinçli bir insafsızlık çoğu kez geleneğe kesin itaatle doğrudan ve yakın ilişki içinde olmuştur.⁰² İnsan, hayatının amacı olarak, kazanma güdüsünün hâkimiyeti altındadır. Kazanmak artık kendi maddi ihtiyaçlarını karşılamamanın bir aracı değildir. Doğal durum olarak adlandırabileceğimiz şeyin tersi olan bu durum, ön yargısız bir bakış açısından tamamen anlamsız olan şey, kapitalist etki altında olmayan bütün insanlara yabancı olduğu kadar kesinlikle kapitalizmin mutlak yönetici etkisidir.⁰³ We-

ber, ayrıca ekonomik rasyonelleşmenin sağlandığı ülkelerin, hukuki rasyonelleşme derecesi bakımından, ekonomik açıdan daha geri bazı ülkelerin altında olduğunu ifade eder. Rasyonelleşme bir çok somut biçim kazanan ve toplumsal hayatın farklı alanlarında farklı biçimlerde gelişen kompleks bir olgudur.⁰⁴

Weber'e göre kapitalist ruhun kökenindeki asketik Protestanlık ile kapitalist ekonominin farklı düzeylerindeki toplumsal tabakalar arasında tarihsel bir ilişki olabilir. Püriten ahlakın büyük ölçüde yerleşmesi ile modern kapitalizmin işleyişinin zorunlu bir bileşeni ne dönüştüğü iddiasına karşıdır. Tam tersine Protestan ahlakın özel sonucu olarak, püriten kendi dinsel inancı nedeniyle bir meslekte bilinçli olarak çalışmayı seçse bile, modern insanı böyle davranmaya kapitalist iş bölümünün uzmanlaşmış karakterinin ittiği düşüncesidir.⁰⁵ O özellikle "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" adlı çalışmasında kapitalizm ile Protestanlık arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kapitalist ruhun köklerinin en kesin haliyle Protestan ahlakı içerisinde araştırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Aslında Weber, belirli bir dinî ahlakın iç mantığı ile değil, onun bireylerin davranışları açısından toplumsal sonuçları ile ilgilenir. Ona göre dinsel inançlar ekonomik ahlakın oluşmasını koşullandırabilecek bir çok etkenden sadece birisidir ve din

İletişim Yay., 2009, s.203.

01. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yay., 1997, s.60.

02. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yay., 1997, s.58.

03. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç

Yay, 1997, s.53.

04. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yay., 1997, s.78.

05. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yay., 1997, s.139.

diğer toplumsal olaylardan etkilenir.⁰¹ Weber, dünya dinleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmasına göre, mistik bir eğilim taşıyan dinler iktisadi gelişmeye uygun olmamasına karşılık dünyaya dönük asketizmle uzlaşmış dinler iktisadi gelişme için münbit bir kaynağı oluştururlar.⁰²

Weber, Hindistan'da dinsel içerikli olan kast sisteminin oluşmasına kadar ekonomi ve bilimin yeterince geliştiğini ancak kast sisteminin oluşması ve yaygınlaşması ile birlikte ekonomik gelişmeyi fiilen etkilediğini ifade etmektedir. Kast sisteminin ekonomik gelişme üzerindeki olumsuz etkisinin sınırlı değil oldukça yaygın olduğunu belirtmektedir.⁰³ Yine Konfüçyanist etki altındaki geleneksel Çin'de de dinî teori ve pratikler ile ekonomik hayat arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir.⁰⁴ İslam ise, başlangıçta aktif ve savaşçı bir dindi. Fakat daha sonra bedeviler ve tasavvufçular tarafından uzlaşmacı ve öte dünyacı bir din haline getirilmiştir. Sonuçta İslam'ın ne sûfileri, ne de savaşçıları kapitalizmin alt yapısını üretememişlerdir.⁰⁵

Sosyolojinin iktisatla olan mün-

sebetine ilişkin önemli açıklamalarda bulunan sosyologlardan birisi de Sabri Ülgener'dir. Ülgener'in önemli çalışmalarından birisi "iktisat ahlakı" ile "iktisat zihniyeti" kavramlarını birbirinden ayırmış olmasıdır. O'na göre, İktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti, biri uyulması istenen normların ve hareket kurallarının toplam ifadesi, öbürü gerçek davranışında kişinin sürdürdüğü değer ve inançların toplamıdır.

Dinin faiz yasağı iktisat ahlakını oluştururken, faiz yasağı karşısında inananın takındığı tavır iktisadî zihniyeti oluşturmaktadır. Birinin nereye kadar uzandığını, öbürünün nereden başlayacağını gösteren hassas ve şaşmaz bir ölçüye sahip değiliz.⁰⁶ Ticari kuruluşların genel yapısının ve çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmelerinin incelenmesinde iktisadi ahlak kadar iktisadi zihniyetin de önemli bir etken olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira, esnaf psikolojisini tek başına değil de devrin ahlak ve zihniyet çatısı altında daha iyi kavrayabiliriz.⁰⁷ İktisat ahlakını ve zihniyetini daima barışmaz ve tezat halinde karşı karşıya olan iki ayrı tanım olarak da algılamamak gerekir. Aralarında bunca gerginliğe rağmen, zaman zaman barışmaları ve birleşmeleri imkânsız değildir.⁰⁸ Ülgener'e göre, iktisadi kalkınmanın temel unsurunu, o ülkenin insan varlığının özelliklerinde aramak gerekir.⁰⁹ Ona göre İslam'ın

06. Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Derin Yay., 2006, s.17.

07. Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Derin Yay., 2006, s.44.

08. Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Derin Yay., 2006, s.49.

09. Tefik Ertüzün, "Prof. Ülgener'in İktisadi

özünde çalışıp servet biriktirmeye engel bir durum yoktur. Ancak daha sonraki süreç içerisinde gelişen mistik- tasavvufi düşüncenin sonucu olarak madde ile ilişkisi olmayan bir anlayış ortaya çıkarılmıştır.⁰¹ Yani ona göre İslam iktisadının yeterince gelişmemiş olmasının nedeni dinin kendisi değil, halk tarafından yorumlanan ve zaman içerisinde gelişen tasavvufi İslâm'dır.

Esas itibariyle tüm toplumsal olayların karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri kaçınılmazdır.⁰² Bununla birlikte bu karşılıklı etkileşimin tek yönlü ve determinist bir etkileşim olduğunu iddia etmek sosyal olay ve olguların ruhuna aykırı bir yaklaşım olacaktır. Tüm sosyal olaylarda olduğu gibi ekonomi ile din arasındaki ilişkide karşılıklıdır. Bunların bir kısmı dinin egemen olduğu ve ekonomik olayları ve olguları kontrol altına aldığı, ekonomik hayatın her alanında dinin fonksiyonel olduğu bir etkileşim tarzı şeklinde olurken, bir kısmı ise, ekonomik olayların, özellikle dindarların, dinî teoriden ziyade tecrübe ve pratiklerine tekabül eden kısımlarına hâkimiyetinin olduğu ve ekonomik gerekliliklerin fonksiyonel olduğu bir etkileşimden söz edilebilir. Diğer bir etkileşim tarzı ise, dinin ekonomik olaylarda göz önünde bulundurulmadığı, ya da ekonomik olayla dinin ön plana çıkmadığı yani ilişkilerin nötr olduğu etkileşim biçimidir. Bunlardan birincisine

Kalınma Yaklaşımı", İstanbul Üniv., İktisat Fakültesi Mecmuası, 43 (1987), s.19.

01. Ahmet Özkiraz, "Sabri F. Ülgener'in Max Weber Eleştirisi", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi, 28 (2003), s.60.

02. Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara: Ank. Üniv. Basımevi, 1964, s.64.

ekonomik şartların ve gerekliliklerin inananlar tarafından oluşturulmadığı toplumlarda cemaat halinde rastlanması olanaksız gibi gözükmektedir. Bu tür eylemler kişisel dikkat ve riayetin ötesine geçmeyecek ve Ülgener'in ifadesi ile iktisadi ahlak boyutunda kalacaktır. Bu tür ahlaki karakterlerin zihniyet boyutuna geçmesi, ancak sistemlerin entegrasyonu ile değil inşası ile mümkün olacaktır. Ekonomik koşul ve işleyişlerin ithal edildiği toplumlarda, iktisadi yapının şekillenmesi de beraberinde ithal edilecek ve inananlar yaşadıkları hayata dinde yer aramaya başlayacaklardır.

Din iktisat ilişkisi ile ilgili olarak farklı bir çalışmanın Werner Sombart tarafından yapıldığını görmekteyiz. O başta Kapitalizm ve Yahudiler olmak üzere değişik çalışmalarında kapitalizmin ruhunun temellerini aramış ve Yahudilik dini ve ırkı, Yahudilerin göç hareketleri, bir takım bilimsel gelişmeler ve coğrafi keşiflerden hareketle kapitalizmin ruhunun Yahudiliğin ruhu ile eş anlamlı olduğunu ifade etmiştir.⁰³

İslam'ın Ekonomik Hayata Bakışı

İslam gibi dünyanın dört bir yanına yayılmış ve farklı iklimlerde farklı kültürlerle tanışmış olan bir dinin, standart bir iktisadi zihniyet oluşturduğundan bahsetmek bilimsel bir iddia olmayacaktır. İslam dini, yapısı gereği tanıştığı farklı iklimlerde farklı kültür ve anlayış biçimlerinin gelişmesine öze sadık kalmak şartıyla müsaade etmiştir.⁰⁴ Bunu

03. Werner Sombart, *Kapitalizm ve Yahudiler*, (Çev. Sabri Gürses), İstanbul: İleri Yay., 2005.

04. Özkan Açıkgöz, "Toplumsal Zihniyet Olgusu ve iktisadi Gelişme ile İlgisi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 32 (2005), s.113.

özellikle muamele ile ilgili birçok hususta görmekteyiz. Bu durum din bilimciler tarafından meşhur 72 fırka hadisi ile de izah edilmeye çalışılmıştır.

Weber iktisat ahlakının farklı çağ ve zamanlara göre değişiklikler arz ettiğini, hatta aynı zaman içerisinde farklı toplumlara göre de değişik anlayış ve yaşayış biçimlerinin tezahür ettiğini kabul etmektedir.⁰¹ Ülgener de iktisadi ahlak diye ayrı bir ahlak tanımlaması yapılamayacağını, iktisadi ahlakın günlük yaşamımız içinde sahip olduğumuz sosyal ahlakın, günlük ihtiyaçları karşılarken şekillenen formu olduğunu ifade etmiştir.⁰²

Ülgener bu ifadesi ile sosyal şartlara ve zihniyet dünyasına göre iktisadi davranışın nasıl şekillendiğini açıklamıştır. Yine Sombart da insanların üretim için lüzumlu vasıtaları ya gelenek ve göreneklerine göre seçeceklerini, ya da o vasıtaların gayeye uygun olup olmadıklarını tetkik ettikten sonra yani rasyonel olarak kullanacaklarını ifade etmektedir.⁰³ Zaten din sosyologları da din ile toplum ilişkisinin karşılıklı olduğunu kabul etmektedirler. Örneğin Wach, din ile topluluk arasındaki etkileşimin yakından ve sistematik bir şekilde incelenmesi halinde, bunun birinci derecede, dinin topluluk üzerindeki etki

biçiminde görüleceğini⁰⁴ ikinci olarak toplumun dine etkisi biçiminde görüleceğini, toplumun dine etkisinin hem içerik hem de biçim açısından kendini göstereceğini ifade etmektedir.⁰⁵

İslamiyet’le ilgili yazılarını tamamlayamadan öldüğü ileri sürülen Weber’in İslam anlayışının temelinde askeri güdü kavramı yatmaktadır. İslam’ın ilk ortaya çıkışında şehirli aydınların değil, ganimet, fetih ve cinsel arzularını tatmin arzusu içinde motive edilmiş disiplinli savaşçılardan oluşan bir bedevi savaşçılar dini olduğunu iddia eder.⁰⁶ Weber, İslam’da kapitalist ruhun gelişimini engelleyen durumların, sülûlîğin kaderci bir hayat çizgisini cesaretlendirmesinden, savaşçı ve fetihçi ruhun, üretken kapitalist ruhun önüne geçmesinden ve İslam’ın despotik yapısının mülkiyet hakkını, dolayısıyla kapital birikimini sınırlandırmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁰⁷ Weberin İslam dini ile ilgili bu görüşleri, Müslüman savaşçıların rolünü tamamıyla abarttığı, orta sınıf tüccarların İslam’ın değerlerini şekillendirmedeki öneminden habersiz olduğu, ilk dönem Müslümanların sadece işsiz güçsüz bedevilerden ve savaştıkları topluluk arayan bir gruptan oluşmadığı, hemen hemen toplumun her tabakasından insanlardan oluştuğu, ancak kendisinin muhtemelen bundan haberdar olmadığı, savaşların özellikle

01. Fatma Torun, Hacı Duran, “Sabri F. Ülgener ve İki Farklı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 42 (2010), s. 63-75.
02. Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, Der Yay., İstanbul 1981, s.23.
03. Fatma Torun, Hacı Duran, “Sabri F. Ülgener ve İki Farklı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 42 (2010), s. 71.

04. Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), Ankara: AÜİFY, 1987, s.4-7
05. Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), Ankara: AÜİFY, 1987, s.33.
06. S. Bryan Turner, *Max Weber ve İslam* (çev. Yasin Aktay) Ankara: Vadi Yay., 1991, s.10-11.
07. Abdurrahman Kurt, “Weber’in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uludağ Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*, 19, 1 (2010), s.1-23.

H. Muhammed döneminde lüks ve sefahatten değil, onları yok etmek isteyen düşmanların saldırılarından kaynaklandığı şeklinde eleştirilere uğrarken,⁰¹ sūfi-mistik düşüncenin, özellikle tekkecilik ve dervişliğin kapitalizmin Müslüman coğrafyada yayılmasının önündeki engel olduğu hususundaki görüşü de kabul görmüştür.⁰²

Ülgener ise, İslam toplumlarında var olan ekonomik gerileyişi, batı toplumlarında var olan müsamahakârlığın kültürel beslenme kaynaklarının bizde olmayışına bağlar.⁰³

Timur Kuran, 'İslam'ın Ekonomik Yüzleri' adlı eserinde genel olarak Müslümanların gerilemelerindeki nedenler üzerinde durmaktadır. O, Müslüman ilim Öncüleri Ansiklopedisi'ne dayanarak, Müslüman bilim adamlarının % 64'ünün çığır açan yapıtlarını 1250'den önce, % 36'sının da 1250-1750 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri üzerinde durmuştur. Günümüzde ise ona göre, Arap dünyasında kişi başına düşen bilimsel üretim İsrail'dekin yüzde birini oluşturmaktadır.⁰⁴ Kuran'a göre Müslümanlarca, Kur'an'ın ezberlenmesi anlaşılmasından daha önemli hale gelmiş ve düşünsel tutuculuk anlamına gelen 'ortodoksiden' çok davranışsal tutuculuk anlamına gelen 'ortopraksi' geçerli

olmaya başlamıştır.⁰⁵

Timur Kuran, Müslümanların belli bir tarihten sonra ekonomik kalkınma için temel teşkil edecek olan eğitim, bilim ve teknolojik gelişmelere gereken önemi vermedikleri kanaatindedir. Ayrıca o, eğitim kurumlarında "ezberciliğe alışmış, klasiklere tapan öğrenciler yetiştirildiğini, böylece verdikleri mezunların, bilgiyi bulunup yayılacak bir kaynaktan çok edinilebilecek bir meta olarak gördüklerini ve gözlem ve deneye dayanan bilimsel yöntemlere verdikleri önemin azaldığı" kanaatindedir.⁰⁶

Teorik olarak İslam'da dünya ve ahiret hayatları karşısında dengeli bir tutum takınıldığı görülmektedir. Gerçekte İslam dini dünya hayatını şartlı olarak kabul ve tasdik etmektedir. Zira İslamiyet'te asıl olan ahiret saadeti ve bu dünya hayatı ahiret saadeti elde etmek için bir imtihandır. Ancak bu durum dünya hayatının ve nimetlerinin inkârı anlamına gelmemektedir. Müslüman'ın dünya ve ahiret hayatına karşı dengeli olması ve orta yolu tutması, "hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için çalışması" istenmektedir.⁰⁷ Sabri Ülgener de İslam'ın temelde hem bu dünyaya hem de ahirete yönelik bir din olduğunu, "ey Rabbimiz bize dünyada ve ahirette iyilik ver"⁰⁸ ayeti ile açıklar.

01. Abdurrahman Kurt, "Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*, 19, 1(2010), s.13-18.
02. H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul 1992, s.83,86.
03. Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara: Mayaş Yayınları, 1984, s.146.
04. Timur Kuran, *İslamın Ekonomik Yüzleri*, (Çev. Yasemin Tezgiden), İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 217.

05. Timur Kuran, *İslamın Ekonomik Yüzleri*, (Çev. Yasemin Tezgiden), İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 158.
06. Timur Kuran, *İslamın Ekonomik Yüzleri*, (Çev. Yasemin Tezgiden), İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 237.
07. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998, s.395.
08. Bakara, 201.

maktadır.⁰¹

İslâm geleneğinde veren elin alan elden üstün olduğu düsturu ile açıklanan ve varlıklı olmanın hoş görülmesi zaman içinde İslâm toplumlarında fakirliğin zenginlikten daha kutsanmış bir durum olduğu şeklinde tahvil edilmiş ve bunun sonucu olarak da İslâm toplumlarında fakirliğin baskın olduğu bir dinî-mistik kültür gelişmiştir. Diğer taraftan özellikle Anadolu'nun birçok yerinde İslam dininin bazı emirleri ile çalışma prensipleri arasında doğrudan bağlantı kurulmakta ve biri diğerine engel olarak görülmektedir. Hacca gidip gelen bir insanın terazi işleri ile uğraşmaması anlayışı bunun en belirgin örneğidir.

Çok ortaklı şirketlerin önemli İslami argümanlarından birisi mudarebe olmuştur. Mudarebe sözlükte, "toprakla uğraşmak" anlamına gelmektedir. Ancak İslami terminolojide, elde edilen kârın, karşılıklı olarak anlaşmaya varılan bir oranda dağıtılması şartıyla bir ortağın diğerine, bir ticari işlemi yürütebilmesi için nakit olarak sermaye sağladığı, iki ortak arasındaki bir anlaşma⁰² olarak kabul edilmiştir. Çok ortaklı şirketler, organizasyonlarının çalışma sistemlerini ve sermaye ilişkilerini mudarebe yöntemi ile temellendirmektedirler.

Çok ortaklı şirketlerin ön plana çıkardıkları İslami terminolojiye ait bir diğer kavram ise müşarekedir. Müşareke, iki tarafın ortaklık kurması de-

mektir.⁰³ Mudarebede bir yanda işe karışmayan pasif bir sermayedar, diğer yandan emeğini ortaya koyan aktif bir müteşebbis olduğu halde, müşarekede hem sermaye, hem de emeğin aktif olarak ortaya konduğu tam bir ortaklıktır. Tarafların yapacağı anlaşmada birbirlerinin çalışmasını engelleyecek herhangi bir şart getirilemez.⁰⁴ Çok ortaklı şirketlerin bu şekilde ortaklık anlaşmaları da yaptıkları görülmektedir. Aynı zamanda küçük sermaye sahiplerine belli miktarda ortaklık karşılığında iş imkânının sağlanması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Çok ortaklı şirketlerin toplumsal ilgi görmelerine neden olan en önemli İslami iktisat kavramlarından birisi de faizdir. Türkçe'de faiz olarak kullanılan Arapça'daki "riba" kelimesi sözlükte fazlalık, nema, artma, çoğalma gibi anlamlara gelmektedir. Sözlük anlamıyla riba hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade etmektedir.⁰⁵ İktisatçılar ise faizi sermaye kullanımının karşılığında ödenen bedel veya sermayenin kirası, ödünç alınmış paranın kirası⁰⁶ şekillerinde tanımlamışlardır.

Para, ticaretin ortaya çıkışından yüzyıllar önce piyasadaki yerini almış ve tutunabilmiştir. Kredi kavramının bile paranın ortaya çıkışından önceye rastladığı ifade edilmektedir.⁰⁷ İslam

01. Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, Der Yay., İstanbul 1981, s.32.

02. Mahmut Danacı, *İslami Finans Teknikleri – Uygulama Biçimleri, Sorunları Ve Çözüm Biçimleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1991, s.40.

03. Servet Armağan, *Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s.41.

04. Cihangir Akın, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986, s.149.

05. İsmail Özsoy, "Faiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1995, XXII, 110-126.

06. Feridun Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, İstanbul Üniv. İkt. Fak. Yay., İstanbul 1981, s. 273.

07. Feridun Ergin, *Para Politikası*, İ.Ü. İktisat

ekonomisinde para bir mübadele vasıtası ve kıymet ölçüsüdür, bu görevlerin dışında kullanılmamalıdır.⁰¹

İslam para kazanma ve harcama üzerinde önemle durmuş, azami fayda sağlamak için, kazançlarla harcamalar arasında sağlam bir denge kurmaya, çalışmıştır. İslam, sürekli meşru kazanç öğütlemiştir. Gayrimeşru kazanç yolları sonunda, kişiyi ve toplumu bir yıkıma sürükleyeceği için, tamamen yasaklanmıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki faizin kesin olarak yasaklanması ile birlikte, neyin faiz olacağı, neyin faiz olmayacağı konusu uzun yıllar İslam hukukçularını meşgul etmiştir ve etmeye de devam etmektedir.

Faiz ortaya çıktığı andan itibaren başta din adamları olmak üzere filozof ve iktisatçıların inceleme konularından birini teşkil etmiştir. Faizi din ve ahlak açısından inceleyen Eflatun ve Aristo onu çirkin bir kazanç yolu olarak görmüşler ve faizin zenginlerle fakirleri karşı karşıya getirerek devletin selametine tehlikeye attığını ifade etmişlerdir. Aristo paradan para kazanılmasını gayri tabi ve adalete aykırı bulmuştur.⁰²

Tarihin değişik dönemlerinde değişik usul ve uygulamalar ile karşılaşan faizin, Eski Yunan ve Roma'da borcunu ödemeyen kimseyi alacaklısının kölesi haline getirdiği, Eski Hint'te de yüksek kastlar için tamamen yasak olduğu, ancak aşağı kastlar için şartları belirlenmiş bir uygulamasından bahsedildiği

Fakültesi, İstanbul 1975, s.17-19.

01. İsmail Özsoy, *Özel Finans Kurumları*, İstanbul: Asya Finans Kültür Yayınları, 1997, s.46.
02. İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1994, s.46.

görülmektedir.⁰³

Türkiye'de dinî sermayenin gelişimi

Türkiye'de dinî sermayenin gelişimi ve nedenleri

Öncelikle Türkiye'de dinî sermaye incelenirken doğrudan tarikat ve cemaatler gibi İslami kurumların kontrolünde olanlar ile dindar insanlar tarafından kurulanlar ve sermayesi geniş halk tabanına yayılan şirketleri birbirinden ayırmak gerekir. Yine özellikle cemaat ve tarikatların kontrolünde olan kuruluşları da; sermayesi de cemaat, tarikat ya da vakıflar tarafından konulan ve tüm kontrolünün yine cemaat ve tarikatlarda olduğu kuruluşlar ile cemaat ve tarikatlara gönül veren esnaf ve işadamlarının oluşturduğu teşekkülleri ayrı tutmak gerekir. Nitekim bazı cemaat ve tarikat kuruluşlarının bizzat ticari işletmeler kurdukları ve bunları yönettikleri bilinmektedir. Türkiye'de İslamî sermayenin doğuşunu hazırlayan sebepleri başlıca dört başlık altında toplamak mümkündür. Araştırmamızdan elde ettiğimiz verilere de dayanarak, bunları ekonomik nedenler, politik nedenler, dinsel nedenler ve toplumsal nedenler olarak sıralayabiliriz. Ancak bu nedenler inceleme konumuz olan çok ortaklı şirketlerin teşekkülünde amil olan nedenlerden ziyade genel nedenleri arz etmektir. Bununla birlikte çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan sosyolojik nedenlerle, dinî sermayenin gelişmesinde etkin olan amiller arasında bir paralelliğin olduğu da görülmektedir.

Türkiye'de dinî sermayenin gelişimi

03. İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1994, s.46.

nin ekonomik nedenleri

İktisadi teşekküllerin oluşmasındaki en önemli nedenlerin başında ekonomik nedenler gelmektedir. Genellikle ekonomik açıdan üç grup İslam ülkesi ayırt edilebilir. Birincisi; Yemen, Sudan gibi sanayileri geri, gayri safi milli hâsılları ve milli gelirleri, dolayısıyla kişi başına düşen gelirleri çok düşük, istihdam bakımından tarıma bağlı, ancak tarım politikaları tam olarak oluşmamış, endüstriyel tarım potansiyellerine yönelik çalışmalar yapılamamış, çoğu zaman açlık, kuraklık, kıtlık gibi problemlerle uğraşan ülkelerdir. İkinci grup; Türkiye, İran, Mısır, Malezya, Endonezya gibi nüfus yoğunluğu fazla, sanayileri nispeten gelişmiş ve gelişmeye de devam eden, sanayi sektörünün payı tarıma göre giderek yükselen, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında olan ülkelerdir. Üçüncü grup ise; Suudi Arabistan, Kuveyt gibi herhangi bir sanayileşmesi olmamakla birlikte özellikle petrole dayalı ve belli zümrelerin refah seviyelerinin yüksek olduğu körfez ülkeleridir.⁰¹

İslam ülkelerinden zengin petrol kaynaklarına sahip olanlar petrol sayesinde bu güne kadar büyük gelirler elde etmişlerdir ve etmeye de devam etmektedirler. 1970'li yıllarda OPEC ülkelerinin petrole zam yapma kararı almaları sonucu bu ülkelerin petrol gelirleri daha da artmıştır. Cari ticaret bilançolarında ortaya çıkan büyük fazlalıklar, bir yandan bu gelirlerin nasıl değerlendirileceği sorununu ortaya çıkarırken, diğer

yandan da bu gelirlerin, bu ödemeleri yapan petrol alıcısı ülkeler için ödenen paranın geriye döndürülmesi konusunu ön plana getirmiştir.⁰² Yani ortaya artık değer değerlendirilmesi ve Marksist terminoloji ile emeğe ve birikime yabancılaştırılma problemi çıkmıştır. Bu artık değerlerin ekonomik olarak değerlendirilmesi çoğu zaman yine kapitalist sistemin en önemli argümanlarından olan ve çoğu batı merkezli olan bankalarda değerlendirilirken, bir kısmı için bunun dinsel gerekçeler ile alternatifleri aranmıştır. Elde edilen artık değer, yeterli insan gücüne ve tabii kaynağa da sahip olunmasına rağmen, ekonomik kalkınmalarında bu ülkeler tarafından gereği gibi kullanılmamıştır. Bu durumda paralarının bir kısmını gelişmiş ülke mali kuruluşlarına yatırarak onlardan petrol karşılığı aldıkları paraları tekrar onların kullanımına vermişlerdir.⁰³ Ancak artık değerlerini alternatif şekillerde değerlendirmek öteden beri küçük de olsa (bu tabir özellikle katılım bankalarının toplam bankacılık sektörü içerisindeki payından hareketle kullanılmaktadır) bir grup için problem teşkil etmiş ve yeni arayışlara yöneltmiştir.

Dünya ölçeğinde Müslüman ülkelerde dini sermayenin özellikle finans kurumlarının gelişmesindeki en önemli nedenlerden birisi petrol gelirleri ve bunun değerlendirilmesi problemi olmuştur. Artık ürünlerin değerlendirilmesi

02.Cihangir Akın, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1986, s.4.

03.Bilgin Yıldırım, *Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve Türk Ekonomisine Katkıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1993, s.17.

01.Bu konu için ayrıca bkz. Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1988, s.149.

ülkemiz açısından da önemli problemler arasında yer almıştır. Ayrıca diğer taraftan yatırımlarının finansmanı için gerekli kaynak arayışları da milli ve dinî hassasiyetler taşıyan yatırımcılar için bir problem teşkil etmektedir. Bankalar özellikle belli rakamların üzerinde finansal destek için, en az verecekleri finansal değer kadar kendi eksperleri tarafından belirlenen miktarda gayrimenkul ipoteği veya nakdi teminat istemektedirler. Sermaye sıkıntısı çeken insanlar için böyle bir isteği karşılamak imkânsız gibi gözükmektedir. İşte bu karşılıklı arayış insanların tasarruflarını değerlendirmek için alternatifler ararlarken, iş kurmak ya da işini büyütmek isteyen müteşebbislerin ortak bir noktada buluşmalarına neden olmuştur. Bu ekonomik faaliyetler sonucunda oluşan en önemli alternatifler içerisinde Finans Kurumları ve Çok Ortaklı Şirketler başta gelmiştir.

Çok ortaklı şirketlerin ortaklarının tamamının dinsel nedenlerle ve artık değerlerin "faiz" esasına göre çalışan müesseselerde değerlendirilmemesi düşüncesi ile yatırımda bulduklarını iddia etmek doğru bir varsayım olmayacaktır. Çünkü yatırım yapan ortakların önemli bir kısmının yakınlarından birisini işe yerleştirme, tasarruflarının artarak değerlendirilmesi, memleketinde iş yerlerinin kurulması gibi gerekçelerle de yatırım yaptıkları görülmektedir. Bu olayların hepsi başlı başına birer ekonomik gerekçedir. Yurt dışına giden vatandaşlarımızdan özellikle ilk dönem gidenlerin manevi değerlerle birlikte milli değerlerle de hareket ettikleri görülmektedir.

Çünkü ortaya konulan çok ortaklı

şirketlerin tamamı manevi hassasiyetleri olan insanlar tarafından ya da sadece dinî argümanlar ön plana çıkarılarak kurulmamıştır. Bir kısmı sadece ekonomik gerekçeler ve memleketin her tarafında fabrikalar kurulacağı, gurbetçilerin çocuklarının "gâvurun gözüne bakmayacağı" ve bu fabrikalara da halkın ortak olacağı sloganları ile oluşturulmuştur. Bu bir yönüyle geri kalmışlığın cezasını gurbete gitmek suretiyle ödemek durumunda kalan Anadolu insanının aynı cezadan çocuklarına hisse bırakmama çabasıdır. Aynı zamanda katılım bankalarının dışındaki bankaların da "faizsiz" argümanı kullanmak suretiyle artık değer ekonomiyeye kazandırma çabası içerisinde oldukları görülmektedir.

Hükümetler de bankalarda altın ve döviz hesapları ile katılım hesaplarının açılması suretiyle artık ve atıl olan değerlerin ekonomiyeye kazandırılması politikasını benimsedikleri görülmektedir. Gerek katılım bankaları gerekse çok ortaklı şirketler ekonomistlerin yastık altı olarak ifade ettikleri sermayenin ekonomiyeye kazandırılması hususunda meşruiyet vazifesi gördükleri de ifade edilebilir.

Diğer taraftan günümüz bankaları, kalkınma hedefine yönelik uzun vadeli yatırım kredileri yerine, ticari amaçlı kısa vadeli kredileri yeğlemekte; bu tutum, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına engel oluşturmaktadır. İslam bankalarının, kalkınma amacına yönelik yatırım projelerini finanse ederek gelişmekte olan ülkelerdeki bir eksikliği giderebileceği düşünülmektedir.⁰¹

01. Bilgin Yıldırım, *Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve Türk Ekonomisine Katkıları*,

Siyasi nedenler

Ülkemizde dinî sermayenin yaygınlaşmasında siyasi nedenler de söz konusu olabilmektedir. Özellikle Millî Görüş teşkilatının alternatif sermaye oluşturma ve Anadolu'nun her yerini fabrikalarla donatma, bunu yaparken de halkı bu sistem içerisinde tutma düşüncesi, dinî sermayenin yayılmasına neden olmuştur. Avrupa Millî Görüş Teşkilatı'nın dinî sermayenin yayılmasına lojistik destek sağladığı, dinî sermaye olarak adlandırılan sermayenin en çok geliştikleri dönemin REFAHYOL iktidarı dönemi olduğunu da yine istatistikler ortaya koymaktadır. Ayrıca çok ortaklı şirketlerin gelişme, duraklama ve gerileme dönemleri, özellikle Millî Görüş teşkilatının tarihi süreci ile paralellik arz etmesi de önemli bir ayrıntıdır. Yine ortaklardan önemli bir kısmı ortak olma gerekçesini "siyasi görüşüne yakınlık" veya "siyasi emellerinin gerçekleştirilmesinin bir aracı" olarak izah etmiştir.

Türkiye'de çok ortaklı şirketlerin gelişmesindeki en önemli etkenlerden birisi de devlet politikalarıdır. Özellikle Özal'lı yıllarda aktif bir şekilde uygulanmaya başlanan liberal ekonomik sistem ile gelişmeleri adeta teşvik edilmişken, 28 Şubat döneminde önüne geçmek için belirgin bir şekilde tavır alınmış, MGK bildirimleri yayınlanmıştır. Çok ortaklı şirketlere ve dinî sermayenin yayılmasına olan etkisi tartışılmalı bir konu olmakla birlikte, yayınlanan bu bildirimler ve uygulanan bir takım tedbir-

ler şirketlerin sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Ancak halkın bu kuruluşlara ve kuruluşların ürettiği ürünlere olan rağbeti giderek artmıştır.

Ayrıca dinî sermayenin diğer bir boyutu olan katılım bankalarının gelişmelerinin iki şekilde olduğu belirtilmektedir. "Birincisi; geleneksel bankacılıkla birlikte, İslam finansal kurumlarının kurulması girişimleridir. Girişimler iki türlü yapılmakta; ya Müslüman ülkelerde İslami ticari bankalar kurulmakta, ya da bazı Müslüman ülkelerde, ancak çoğunlukla Müslüman olmayan ülkelerde İslami yatırımlar yapılmakta ve holdingler kurulmaktadır. Her iki durumda da genellikle İslami bankaların bankacılık faaliyetleri tüm bankalara uygulanan belirli kurallara tabi bulunmaktadır.

Mısır ve Sudan'da Faysal İslam Bankaları, Dubai İslam Bankası ve Ürdün İslam Bankası birinci grubun örnekleridir. Ulusal veya uluslararası yatırım holding şirketleri olan İkinci Grup örnekleri; Darül Mal Al-İdam (Cenevre), İslami Yatırım Şirketi (Bahama Adaları) ve Bahrain İslam Yatırım Bankası'dır. Faizden kaçınmayı arzu eden Müslümanların mevduatlarını çekmek ve her nerede olursa olsun kârlı buldukları yatırım fırsatlarına bu fonları yatırmak için söz konusu girişimler yoluyla kurulmuş bulunmaktadır.⁰¹ Keza ikinci şekil, İslami emirlere uymak amacıyla tüm finansal sistemin yeniden inşa edilmesi girişimini içermektedir. Burada iki yaklaşım yer almaktadır. Bi-

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniv., Sosyal Bilimler Ens., 1993, s.18.

01. Abdülbaki Başgümüş, *Özel Finans Kurumlarının Sermaye Piyasası İçindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniv., Sosyal Bilimler Ens., 1997, s.28.

rincisi; ekonominin tamamı İslami esaslara göre değiştirilir. Diğer yaklaşım tüm ekonominin İslamlaştırılmasının bankacılık sektöründen başlayarak ağır ilerleyen bir süreç içinde gerçekleştirilmesidir.⁰¹

Dinsel Nedenler

Bir kısım siyasal rejimlerin, materyalist, maddeci bir dünya görüşüne sahip oldukları görülür. Bunlar, Dünyayı düzenleme tarzları birbirinden ayrılırken, konu olarak ele aldıkları ve düşündükleri insan tipi; maddi güdülerle davranışlarını düzenleyen bir ekonomik insan tipidir. Oysa İslam Ekonomisinde düşünülen ideal insan; Allah'ın emir ve vahiylerine, Kitabı olan Kur'an-ı Kerim'e, Peygamberin sünnetine, âlimlerin müşterek kanaatleri olan icma-ı ümmete ve büyük âlimlerin içtihatları sonucunda tavsiye ettiklerine göre yaşayışını ve davranışını düzenleyen bir insandır.⁰²

İslam'a göre, yukarıda saydığımız dört temel kaynağa dayanarak Müslüman kişinin günlük yaşamında hayatının yalnız ekonomik yönünü değil, inanç, ibadet, ahlak, sosyal ve beşeri yönlerinin de İslam'ın koyduğu bütün esaslara uyması gerekmektedir. İslam, hayatın tüm safhasını kapsayan bir bütündür. Ekonomik prensipler ve meslekler de bu entegre bütünün bir parçasıdır. İslam'da iktisadi konular, toplumun diğer meselelerinde ayrı ve bağımsız olarak ele alınmaz, ekonomik davranış, insan hayatının bütünlüğü

içinde ele alınır.⁰³

İslam Dini'nin iktisadi hayatı yasaklamamak ve asketik bir hayat tavsiye etmemekle birlikte uyulmasını istediği bir takım prensipleri de vaaz ettiği görülmektedir. Bunların başında çalışmanın teşvik edilmesi ve emeksiz kazancın hor görülmesi gelir. Aynı zamanda tekellilik yasaklanmış, servet düşkünlüğü de yerilmiştir.

İslam'da para sadece bir değişim aracı olarak kabul edildiğinden dolayı, paraya verilen değer ve bakış açısını da buna göre düzenlemek gerekmektedir. İslam'da faizin olmayışının da bu nokta ile ilgili olduğu belirtilmektedir.⁰⁴ İslamiyet'te faiz, çok kesin ve çok sert bir biçimde yasaklanmış, faizle ilgilenenler, diğer kusur işleyenler için uygulanmayan azap dolu bir gelecek ile ikaz edilmiştir. Faizcilik, Allah'a ve Resulü'ne savaş ilan etmek kadar vahim bulunmuştur.⁰⁵

Günümüzde bankalar, dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi, ülkemizde de faaliyet göstermektedir. Ülkemizdeki dinî hassasiyetleri olan halkın bir kısmı bu tür kurumlarla ilişki kurmaya çekinmişlerdir. Bu durum karşısında tasarruflarını ya altın ve döviz gibi değerini kaybetmeyeceğini ve saklaması kolay olan metalara yönlendirmişler ya da gayri menkule yatırım yapmışlardır. Ancak yatırımlarında bir takım sıkıntılarla (hırsızlık, değer kaybetme, yanlış yatırım, ilgilenememe vb) karşılaşmış-

01. Sami Kazıcı, "İslami Bankacılık Sisteminin Yapısı ve Uygulaması", *Vergi Dünyası Dergisi*, 77 (1988), s.20.

02. Sabahattin Zaim, *İslam ve İktisadi Nizam*, Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi, Karabük 1979, s.37.

03. Sabahattin Zaim, *İslam - İnsan Ekonomisi*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1992, s.124.

04. Sabahattin Zaim, *İslam ve İktisadi Nizam*, Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi, Karabük 1979, s.79.

05. Bakara, 2/279.

lardır. Tüm bu durumlar insanların manevi değerlerine de uygun alternatifler aramalarına neden olmuştur.

Yine İslam dininin karşılıksız borç vermeyi, infakta bulunmayı, başkalarına faydalı olmayı tavsiye eden uygulamaları da insanların manevi motivasyonunun önemli basamaklarının arasında yer almıştır.

Toplumsal nedenler

Gerek çok ortaklı şirketlerin gerekse diğer dinî sermayenin oluşmasındaki en önemli nedenlerden birisi de toplumsal olanıdır. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde oluşmaya başlayan ve cumhuriyetli yıllarda iyice belirginleşen, sermayenin renklendirilmesi ve belli ellerde toplanması ile devletin kendi eliyle oluşturduğu burjuvazi, zaman içerisinde çoğu zaman bir reaksiyon olarak alternatiflerin aranmasına neden olmuştur. Bunların içerisinde bir takım küçük-küçük sermaye kuruluşları yer alırken, diğer taraftan da bunlarla birlikte MÜSİAD, TUSKON, ASKON gibi sivil toplum kuruluşları gelişmiştir.

Süreç içerisinde oluşan ve kast sistemindeki gibi net olarak belirginleşmemekle birlikte, varlığı kabul edilen toplumsal tabakalaşma veya sınıflaşma sisteminden duyulan rahatsızlık, bu sınıfsal yapılanmanın en önemli faktörü olarak görülen ekonomik yapılanmalara dolayısıyla alternatif sermaye grubunun teşekkül etmesine neden olmuştur.

Çok ortaklı şirketlerin ilk kez Batı Avrupa'da işçi ortaklıkları kurma şeklinde ortaya çıktığı savunulmaktadır.⁰¹

01. Ali Osman Taşlıca, "Çok Ortaklı Şirketler", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2 (1984), s.38.

19. Yüzyılda Batı Avrupa'da işçiler daha iyi yaşam koşulları elde etmek için en iyi aracın üretim araçları içinde örgütlenmek olduğunu savunmuşlar ve bunu kooperatifçilik şeklinde hayata yansıtmışlardır. Bu şekildeki ortaklıkların bir amacı da liberalizmin işleyişindeki adaletsizliklere karşı işçilerin çıkarlarını koruma düşüncesidir. Batıda ikinci dünya savaşından sonra çok ortaklı şirketler olgusu, kurulu şirketlerin halka açılması ve devletin elindeki şirketlerin halka devredilmesi şeklinde olmuştur.⁰² Ülkemizde de devlet kuruluşlarının birlikler şeklinde örgütlenmiş olan halka devredilmesi şeklinde çok ortaklı yapılanmalara rastlamak mümkündür. Nitekim Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kapatılma kararından sonra halktan gelen talepler doğrultusunda kapatılma kararından vazgeçilmiş ve yerel birliğe devredilmiştir. Aynı şekilde Amasya, Konya ve Kayseri Şeker Fabrikaları da üretici birliklere devredilen kamu iktisadi teşekkülleri arasında yer almaktadırlar. Ülkemizde bu şekilde yapılan devirlerde devir bedellerinin genellikle sembolik olduğu da görülmektedir.

Almanya'da ise, ikinci dünya savaşından itibaren devlet yatırımlarının halka devredilmesi suretiyle sermayenin tabana yayılması ilkesi benimsenmiş ve halk ortaklığı, halk hisse senedi gibi kavramlara yasalarda yer verilmiştir. Bunun ilk örneklerinden birisi Volkswagen'in yasa ile halka devredilmesidir. Bunu peyder pey diğer şirketlerin devredilmesi izlemiştir.⁰³

02. Ali Osman Taşlıca, "Çok Ortaklı Şirketler", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2 (1984), s.38-39.

03. Ali Osman Taşlıca, "Çok Ortaklı Şirketler",

Diğer Avrupa ülkelerinde de bu tür uygulamalara rastlamak mümkündür. Örneğin İsviçre’de halka açık olan firmaların kurulması ve gelişmesi teşvik edilmiştir. Yunanistan’da ise bir kişinin en fazla %2 paya sahip olabileceği şart koşulmuş, böylece sermayenin tabana yayılması hedeflenmiştir.⁰¹

Türkiye’de çok ortaklı şirketler

Çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesi

Ülkemizde çok ortaklı şirketlerin doğuşu ve gelişimi yurt dışında bulunan işçilerimizin kurdukları işçi şirketleri ile başlamış halk şirketleri ve halka açık anonim şirketler şeklinde gelişme göstermiştir.⁰² İkinci dünya savaşının neden olduğu ekonomik sıkıntılar, savaştan zarar görmüş ülkelerin yoğun bir kalkınma seferberliğine girmelerini gerektirmiştir. Özellikle Avrupa ülkelerinde görülen ekonomik kalkınma hamlesinin, beklenenin üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle işgücü ihtiyacı artmış, bunu karşılayamayan vatandaşların yerine, gelişmemiş ve işgücü fazlası olan ülkelere, özellikle Akdeniz ülkelerinden işgücü transferi gerçekleşmiştir. Bu arada sanayileşmiş ülkelere işçi akımının beklenenden yüksek olması ülkeler arasında resmi ikili işgücü anlaşmalarını gerekli kılmıştır. Bu anlaşmaların ilki Federal Almanya ile İtalya arasında 1957 yılında yapılmış-

tır. Türk işçilerinin çalışmak için yurt dışına gitmeleri ise 1961 yılında Türkiye ile Federal Almanya arasında imzalanan işgücü anlaşması ile başlamış, bunu diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar izlemiştir.⁰³ Ancak özellikle Avrupa ülkelerinde işgücünün doyum noktasına ulaşmasını müteakip vatandaşlarımızın “turist”⁰⁴ olarak yurtdışına gitme yolunu seçtikleri de olmuştur. Vatandaşlarımızın hepsinin çıkış şartlarının kolay olduğunu ve yurt dışında hemen iş bulduklarını ifade etmek eksiklik olacaktır. Vatandaşlarımızdan bir kısmı çok zor şartlar altında yurt dışına çıktıklarını, buralarda hemen iş bulamadıklarını, genel olarak zor şartlar altında çalışmakla birlikte, şikâyet edilme korkusu ile daha da ağır koşullarda çalıştıklarını, insan onuruna yakışmayacak yer ve koşullarda yaşadıklarını, tekrar çıkamama korkusu ile memleketlerine uzun yıllar dönemediklerini ifade etmişlerdir.

Yurt dışına çıkan vatandaşlarımız ülkemiz şartlarına göre çok daha yüksek gelirler elde etmeye başlamışlardır. Örneğin 1984 Suudi Arabistan’da çalışan bir vatandaşımız 1,500 Suudi Arabistan Riyali maaş aldığını ifade etmiştir. Aynı tarihte SAR kurunun Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre 88,000 TL civarında⁰⁵ olduğu

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 2(1984), s.39.

01. Ali Osman Taşlıca, “Çok Ortaklı Şirketler”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2(1984), s.40.
02. Ali Osman Taşlıca, “Çok Ortaklı Şirketler”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2(1984), s.40.

03. Ali Osman Gürbüz, *İşçi Ve Halk Şirketleri Örneğinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Alternatifleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Ün. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1987, s.50.

04. Bu tabir gurbetçi vatandaşlarımız tarafından kullanılmakta olup, bununla, oturma ve çalışma izni olmaksızın, genellikle kaçak yollarla veya turist vizesi alınmak suretiyle, çalışma düşüncesiyle yurt dışına çıkan vatandaşlarımız kastedilmektedir.
05. Döviz Kurları, Erişim Tarihi: 22/07/2012, www.

ve Türkiye’de asgari ücretin de 16,200 TL olduğu⁰¹ dikkate alınır, Suudi Arabistan’da çalışan bir işçimizin asgari ücretin yaklaşık 8 katı maaş aldığı ortaya çıkacaktır. Bu durum Avrupa ülkelerinde çalışanlar açısından çok daha iyi grafikler arz etmektedir. Yine yapılan mülakatlardan tasarruf oranlarının %30 ile %70 arasında değiştiği görülmüştür. Bu durum kazanılan paraların değerlendirilmesi sorunu da beraberinde gelmiştir. Bir kısmı, ev, araba, arsa, tarla, döviz, altın gibi geleneksel yatırımlara yönelirken çok az bir kısmı da bireysel ticari girişimlerde bulunmuşlardır.

İşçilerimizin tasarruflarını “birlikte” değerlendirme düşünceleri daha çok duygusal etkenlerle başlamıştır. İşçi şirketlerinin kurulmasında Türk işçilerinin kurmuş oldukları kültür ve dayanışma derneklerinin ve bunların katılımıyla Köln’de kurulan federasyonun rolü büyüktür. Nitekim TÜRKSAN adlı ilk işçi girişimi 1964 yılında Köln’de gerçekleşmiştir. Bu girişimlerin 1972 ile 1976 yıllarında sayılarının 350 ye ulaştığı ifade edilmektedir.⁰² Başlangıçta kişisel özveriler ve amatörce yürütülen işçi şirketleri kurma girişimlerinde; ülkesindeki diğer insanlar için bir şeyler yapabilmeyi kendine görev sayma, az da olsa bir ek gelir sağlama isteği ya da yurda dönüşte bir gelirin olması düşüncesi, ülkemizde çalışma ya da yakınlarından birisinin iş olanağına kavuşması düşün-

cesi, elde edeceği prestij gibi nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu tür şirketlerin ilk zamanlarda kurulmasında yurt dışında bulunan elçiliklerimizin de etkin rol oynadıkları tespit edilmiştir.⁰³

Kurulan işçi şirketlerinin ilk zamanlar ait oldukları memlekete, kendi köyüne, iline yatırım yapılması şeklinde başladığı görülür. Ancak bu şekilde başlayan girişimler zamanla gelişerek çok farklı boyutlar kazanmıştır. İlk zamanlarda kurulan bu şirketlerin kuruluş ve gelişmelerinde dinsel nedenlerin ön planda oldukları gözükmemekte, daha çok duygusallığın ve ekonomik gerekçelerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu gerekçelerin oluşmasındaki en önemli etken yurt dışında bulunan vatandaşlarımızın memleketlerine duyduğu hasret ve buna mukabil buldukları ülkelerin bizim ülkemize göre o günün şartlarında çok daha gelişmiş olmasıdır. Bu durum insanlarımızın milli duygularının kabarmasına ve kalkınmada katkısının olması düşüncesinin gelişmesine neden olmuştur.

TÜRKSAN kısa süre içerisinde aradığı toplumsal desteği bulunca, bu durum karşısında Türkiye’deki resmi çevreler, o günlerde daha çok işçi şirketi olarak ifade edilen, çok ortaklı şirket fikrine karşı ilgi duymaya başlamışlardır. Çeşitli basın yayın organlarında konuya geniş yer verilmiş, bu yeni oluşuma sempatiyle yaklaşarak, bu tür oluşumlarla yakından ilgilenilmeye

tcmb.gov.tr

01.Yıllar İtibariyle Asgari Ücretler, Erişim Tarihi: 22/07/2012, www.alomaliye.com/yillar_iti_asgari_ucretler.htm.

02. Ali Osman Taşlıca, “Çok Ortaklı Şirketler”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 2(1984), s.42.

03. Ali Osman Gürbüz, *İşçi Ve Halk Şirketleri Örneğinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Alternatifleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1987, s.51-52.

başlanmıştır.

TÜRKSAN firmasının çok ortaklı şirketler açısından önemi, diğer şirketlerin kurulmasına örnek ve önyak olmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, TÜRKSAN'ın kuruluşundan çok kısa bir süre sonra tüm Almanya'da çeşitli işçi şirketleri kurulmuştur. Ancak daha sonra kurulan şirketler ile TÜRKSAN arasında üstünde durulması gereken farklılıklar bulunmaktadır. TÜRKSAN'ın kurucuları Türkiye'nin çeşitli yerlerinden Avrupa'ya giden kimselerdir. Aynı şekilde göçmen işçilerin dış ülkedeki çalışma yerleri farklı bölgelerdir. TÜRKSAN'ın ilk tesis kuruluş yeri olarak alt yapı hizmetleri ve tüketici pazarı bakımından karşılaşılabilecek güçlüklerin en aza indirilmesi amacıyla İstanbul benimsenmiştir. Daha sonra kurulan işletmelerin önemli bir kısmı ise daha çok hemşeriler grubu şeklinde birbirlerine memleket olarak yakın yerlerde bulunanlar tarafından kurulmuştur. Yapılan yatırımlarda da herhangi bir fizibilite çalışması yapılmadan "memleket" ler seçilmiştir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki; çok ortaklı şirketlerin 1980'li yıllardan itibaren oluşan yapılanmaları bu ilk yapılanmalardan farklılık arz etmektedir. Yapılan yatırımlarda herhangi bir alt yapı araştırması yapılmaksızın ağırlıklı olarak şirketlerin kuruluş yerleri tercih edilmişken, buralara yatırım yapanların böyle bir ayırım gözetmedikleri görülmektedir. İlk dönem planlanan yatırım projelerinin yatırımcı işçilere cazip gelmesinin bir nedeni de ortakların bölgelerinde onlar için yeni bir istihdam olanağı oluşturmayı hedeflemiş olması-

dır. Şirkete para yatıran işçilere yurda döndüklerinde, şirketin fabrikalarında işe almada öncelik tanınacağı vaat edilmiştir. Türk işçilerinden birçoğu da bu şirketlerden hisse almaya, hisse senetlerinin nominal değerini ödemeyi taahhüt etmeye, şirketler henüz proje bile kararlaştırmadan ve proje tercihlerine ait fizibilite hesabı dahi yapmadan girişmişlerdir.⁰¹

Almanya'daki Türk işçiler bir yandan kendi ekonomik durumlarını düzeltmeye çalışırken, bir yandan da Türkiye ekonomisine katkıda bulunmayı amaçlıyorlardı. Çalıştıkları batı ülkelerinin insanların yaşam koşullarını hayranlık ve o ölçüde de üzüntü ile izleyen vatandaşlarımız, benzer yaşam koşullarını kendi ülke ve yöresinde gerçekleştirmeye yönelik olarak etrafına toplayabildiği hemşerileriyle sorunları ve sonuçları ayrıntılı olarak incelemekten kendi yöresinde fabrika bacalarının tüttüğü şirketleri kurmaya yönelmiştir. Daha iyi yaşam koşullarına kavuşmayı isteyen vatandaşlarımız hem bu olanağı bulamayan hemşerilerine, hem de yurda kesin dönüş yaptıklarında kendilerine gelir veya çalışma güvencesi verebilecek şirketlerin kurulmasını istemişlerdir. Bu yüzden herkes öncelikle kendi yöresine yatırım yapmayı istemiştir.⁰² Geldikleri bölgenin ekonomik gelişmesine ve sanayileşmesine katkıda bulunma isteği çok ortaklı şirketlerin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Çok sayı-

01. R Penninx, H.Renselaar, *Gurbet Mihnet Üç Kuruluşluk Servet*, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık, 1979, s.22.

02. S.Ceylan, *İşçi Şirketlerinde Finansman Sorunları*, DESİYAB Yayınları, Ankara1984, s.21-22.

da göçmen işçinin bu anonim şirketlere ortak olma sebeplerinin başında, ileriki bir tarihte Türkiye'ye geri dönüşte bir işe sahip olmayı istemeleri gelmekteydi. Ayrıca hisse sahipleri hisse başına düşen kâr ile ek bir gelire sahip olmayı amaçlamışlardır.⁰¹ Aynı zamanda elde edilecek güç ve statü de önemli bir unsur olarak yer almaktaydı. Bu tespitler ilk dönem işçi şirketleri için geçerli olmakla birlikte, asıl inceleme konumuz olan Yimpaş gibi kuruluşlar için yeterli değildir. Çünkü Yimpaş ve diğer kuruluşların oluşmaya ve ciddi manada ortaklıklar toplamaya başladıkları dönem, işçilerimizin ve çok ortaklı şirketlerin farklılaşmaya başladıkları dönemdir. Bu dönemdeki siyasi ve iktisadi gelişmelerden müstakil bir şekilde çok ortaklı şirketlerin tanımlanması eksik olacaktır.

126

İşçi şirketlerinin kurulması ile birlikte, bu şirketleri denetleyecek ve düzenleyecek DESİYAP, SPK gibi bir takım kurum da teşekkül etmeye başlamıştır. Sermayenin tabana yayılması ve özel teşebbüsün geliştirilmesi, küçük tasarrufların ekonomiye kazandırılması, yatırımcının korunması ve çok ortaklı yapılanmalara rehberlik edilmesi gibi amaçlarla kurulan SPK, özellikle 28 şubat süreci ile birlikte çok ortaklı şirketler tarafından kendilerine karşı defans uyguladığı gerekçesi ile en çok eleştirilen kurumlardan birisi olmuştur.

Çok Ortaklı Şirketlerin Kuruluş ve Gelişmesinde Dinin Rolü

İnsanlığın ne kadar iptidai dönemlerine gidilirse gidilsin daima bir "din"

01. S. Koray, F. Şen, *Türkiye' den Avrupa' ya Göç Hareketleri*. Köln: Önel Yayınevi, 1993, s.81.

ile karşılaşıldığı, toplumsal hayatın zorunluluğu gibi, dinî bir takım inançların da kabul edildiği ve bazı olağanüstü varlıkların mevcudiyetine inanıldığı kabul edilmekle birlikte,⁰² bu dinin tanımı ve mahiyeti üzerinde bir mutabakatın sağlanamadığı da görülmektedir. Esas itibariyle din sosyolojisini, dinin mahiyetinden ziyade onun toplum içerisindeki yeri ve diğer toplumsal kurumlar ile olan ilişkileri ilgilendirmektedir.⁰³

Tüm dinleri kapsayacak din tanımının ilk defa Rudolf Otto tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. Sonraları birçok sosyolog tarafından da kabul edilen bu tarif dini, "kutsalın tecrübesi" olarak tanımlamaktadır.⁰⁴ Wach'ın da aynı tanımı benimsediği ve bunu yapılan en zengin, en kısa ve en basit tanım olarak kabul ettiği görülmektedir.⁰⁵ Durkheim ise, dini, toplumun kendisi ile açıklamaya çalışmış; dinin kaynağının toplumun kendisi olduğunu, toplumun heyecanının ve ruhunun dinde ortaya çıktığını savunmuştur.⁰⁶

Mircea Eliade ise, dinin sosyal bir olay olduğunu kabul etmekle birlikte, dini yalnızca toplum veya bireyle izaha kalkışmanın yanlışlığına işaret etmek-

02. Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara: Ank. Ün. Basımevi, 1964, s.31.

03. Kemalettin Taş, *Sosyolojik Din Tanımları*, (Din Sosyolojisi El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), Ankara: Grafiker Yay., 2012, s.37.

04. Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara: Ank. Ün. Basımevi, 1964, s.32

05. Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), İstanbul: İFAV Yay., 1995, s. 37

06. Emile Durkheim, *Dini Hayatın İptidai Şekilleri*, (Çev. Hüseyin Cahit), İstanbul 1923, I, 84.

te ve bu tür bir yaklaşım dinin kendine özgü derin anlamını görmemek, dinin aşkınlığı ile kutsal boyutunu gözden kaçırmak, dini toplumun gölgesi yapmak ve dini davranış ve tavırları kendi öz dinî muhtevalarından uzaklaştırmakla eşdeğer olacağını ifade ederek dini olayı bu kadar basite indiren Durkheim'in yaklaşımına karşı çıktığı görülmektedir.⁰¹ Marx ise, insanların yaşamının her safhasında dinin bulunduğunu kabul etmektedir.

Hatta Marx, dinsel acının gerçek acının bir anlatımı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre din, ezilen kişilerin sığındığı bir limandır, dünyanın duygusu ve ruhsuz koşulların ruhudur. Marx'ın ünlü deyimi ile "din insanların afyonudur." Toplumda var olan eşitsizliklere karşı insanlar dine sığınmaktadırlar.⁰² Marks, dinin bu dünyanın genel bir kuramı olduğu, dünyanın evrensel düzeyde ahlakî açıdan onaylanması, törensel tamamlayıcısı, tesellisi ve haklılaştırılması olduğu görüşünü taşımaktadır.⁰³

Dinin kendisinin tanımında olan çeşitliliğin dindarlığın tanımında da olduğunu ve sosyal bilimcilerin çeşitli dindarlık tanımları yaptıklarını görmekteyiz. Nitekim Max Weber, Farklı toplumsal tabakalara göre farklı dindarlık tiplerinin olduğunu belirterek, bu ayrımı "statü tabakalaşması" olarak kavramlaştırmış ve bu doğrultuda

değişik meslek gruplarının ve sosyal sınıfların dindarlığı ile ilgili birçok tiyolojiler tanımlamıştır. Onun dindarlık tanımlamalarında entelektüellerin ve aydınların, köy, şehir, çiftçi, şövalye ruhlu savaşçıların, burjuva, tüccar ve zanaatkarların, ayıncı, büyüsel dindarlık-dindarlığı gibi kategoriler mevcuttur.⁰⁴

Yine Mensching, sosyal sınıfları esas alarak geliştirdiği tiyolojide göçebe ve asillerin, köylü ve burjuvazi dindarlığından bahsetmektedir.⁰⁵ M. Taplamacıoğlu ise, dini hayatın yoğunluğunu baz alarak bir dindarlık tiyolojisi oluşturmuştur. Bunlar, namaz kılmayan, oruç tutmayan ve cenaze törenleri dışında başka bir törene katılmayan gayri amil dindarlar; içinde bulunduğu topluma göre dinî davranışlarını belirleyen idare-i maslahatçı dindarlar; namazlarını kılan, oruçlarını tutan ve bunların dışında kendi işleriyle uğraşan dini bütün veya amil dindarlar; sünnet ve bunların yanında nafile ibadetlerini de yerine getiren, vakitlerinin çoğunu ibadetle geçiren, yenilikleri tenkit eden zarar verici davranışları olmayan sofu dindarlar; normal karşılanacak çoğu şeyi haram olarak kabul eden, yeniliklere karşı olan, şüpheli ve karamsar bir tutumla dinin ve imanın dünyadan bu gidişle silineceğini düşünen softa veya yobaz dindarlar şeklindedir.⁰⁶

01. Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. Mehmet Aydın), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s. 6-7,
02. Karl Marx, *Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler*, (Çev. Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yay., 2005, s. 39
03. Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişim ve Din*, (Din Sosyolojisi, Ed. Talip Küçükcan), Eskişehir: Anadolu Üniv Yay., 2013, s. 90

04. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* (Çev. Taha Parla), İstanbul: Hürriyet vakfı Yay., 1993, s.277-286.
05. Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, (Çev. Mehmet Aydın), Konya: Tekin Kitabevi, 1994, s.253-259.
06. Kemalettin Taş, *Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tiyolojik Bir Araştırma*, (Dindarlığın Sosyopsikolojisi, Ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik),

Günay ise dindarlığı, “kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibarıyla belli bir dinin muayyen bir zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanması” şeklinde ifade ederken,⁰¹ şiddetin azlık veya çokluğu açısından beş tip dindarlık tipolojisi öne sürer. Bunlar; dini emir ve yasaklara sıkı sıkıya bağlı olup, dini gereklere dünyevi hayatlarını kapsayacak şekilde bağlanmış bulunanlar için “ateşli dindarlar”, dînî inanç ve geleneklere saygılı ve içten bağlı olup, buna karşılık dini pratiklere bağlılıklarında düzensizlik hakim olanlar için, “alaca dindarlar”, dînî inançlara az çok saygılı olmakla birlikte, dînî pratiklere yalnızca kolektif dindarlığın doruk noktasına ulaştığı anlarda ilgi gösterenler için “mevsimine göre dindarlar”, dînî inançlara karşı az çok saygılı olmakla birlikte, dînî pratikler yaşantılarında çok az yer tutan, çok ender durumlarda bazı dînî pratikleri yerine getirmelerinin dışında dinle fazla bir ilgileri olmayanlar için “oportünist dindarlar”, ve temel dînî inançlara saygılı olmakla birlikte pratikte dinin yaşantılarında hemen hemen hiçbir yer tutmadığı kimseler için “ilgisiz dindarlar” tipolojisini kullanmaktadır. Biçimine göre dînî yaşayış tipolojisinde ise Günay, dindarlığı dört ayrı tipoloji içinde değerlendirir. Bunlar; “geleneksel halk dindarlığı”, “seçkinlerin dindarlığı”, “laik dindarlık” ve “tranzisyonel dindarlık”tır.⁰²

Adana: Karahan Yay., 2006, ss.175-206, s.181.

01. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yay., 1998, s.22.

02. Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1978, s.234-238.

Din ve dindarlığın tanımlanmasında var olan bu çeşitliliğin toplumsal olay ve olgulara da aynı çeşitlilikle yansıdığını görmekteyiz. Dinin ve dindarlığın çok ortaklı şirketlerle olan münasebetinin çok yönlü bir seyir arz ettiği görülmektedir. Bu çok yönlülük içerisinde dinin teorisinin yanında dini pratiklerin de karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir.

Bu din ve dindarlığın tanımındaki çeşitliliğin etkisi kendisini sosyal kurumlarla olan ilişkilerinde de göstermektedir. Sosyal hayatın önemli kurumları arasında yer alan dinin diğer sosyal kurumlar ile olan ilişkisinde çok yönlülüğün pluralist bir özellik arz ettiği görülmektedir. Din ile çok ortaklı şirketlerin ilişkilerinde de bu özelliğin etkileri görülmektedir.

Dinî manevi duyguların etkisi

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkması ve gelişmesinin nedenlerinden birisi dînî manevi duygulardır. Hatta çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesindeki en önemli nedenlerden birisi olarak dînî ve manevi duygular kabul edilebilir. Mana etrafındaki bütünleşme tipinde, bütünleşmenin maddi olduğu kadar manevi bakımdan da bütünleşme durumu olarak göze çarptığı ifade edilmektedir.⁰³ Manevi bütünleşme; inanç, saygı-sevgi ve zevkler gibi manevi değerlerde ortaklığın sağlanması olarak tanımlanabilir.

Mana etrafında bütünleşme durumunun göze çarptığı toplumlarda çeşitli unsurlar sadece bir fonksiyonun gerekliliği olarak değil, ihtiva

03. Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 293.

ettikleri içerik olarak da birbirlerini tamamlamaktadırlar.

Durkheim'e göre, geçici de olsa buhran ve savaş dönemlerinde toplum daha çok bütün haline gelmektedir. İşbölümü teorisinden hareket eden Durkheim işbölümünün artışı ile bütünleşmenin gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu konuya eğilen Sorokin'e göre ise, işbölümünün artışı önemli bir olaydır, ancak ekonomik kalkınma ve modernleşmeye rağmen, toplumda çeşitli bunalımların ve krizlerin ortaya çıkışını azaltmamaktadır. Bu bakımdan Sorokin fonksiyonel bütünleşmenin yetersizliğini gidermek ve sosyal değişimin sürekliliği içindeki gelişmeleri de göz önünde tutarak "mantıki-manalı" bir bütünleşme görüşünü ileri sürmektedir.⁰¹

Sosyal bütünleşmenin belki de en önemlisi olan mana etrafında bütünleşme bizim araştırma konumuz olan çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkış ve gelişme süreçlerini ifade etmesi bakımından da önemi, toplumu oluşturan sosyal grupların birtakım birlikteliklerin mahsulü olarak ortaya çıkabiliyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak özellikle din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda manevi bütünleşmenin diğerlerinden çok daha fazla önem arz ettiği bir gerçektir. Aynı zamanda bir sosyal grup olan çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkışlarının ve gelişme süreçlerinin ifade edilmesi bakımından mana etrafında bütünleşme önemli bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

Dindarların birbirlerine karşı, dinî kimliklerinden kaynaklanan, güven

01. Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1983, s.222-223.

duygularının da çok ortaklı şirketlere olan ilginin artmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu duygunun etkisi ile herhangi bir resmî muameleye gerek kalmadan yüklü miktarda ortaklıklarını teslim ettikleri gerek ortakların, gerekse şirket çalışanlarının ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Önemli hususlardan birisi de toplum olarak resmî makamlar karşısında ötekileştirildiğini düşündüğümüz kişi veya grupların yanında yer alma reaksiyonumuzun etkisidir. Nitekim belediye müdahale ettiği işportacı veya gecekonduyu yıkmaya gelen ekipler karşısında birçok olumsuz duruma rağmen belediye ekiplerinin değil, işportacının veya evi yıkılan gecekondu sahibinin yanında yer alırız. Bu toplumsal olarak rasyonel değil, duygusal hareket etmemizin sonucudur. Aynı şekilde resmî makamlar tarafında ötekileştirildiğini ve her fırsatta horlandığını, mağdur edildiğini düşündüğümüz oluşumların yanında yer alırız. Nitekim aynı akibetten şikâyetçi olan çok ortaklı şirketler de toplumsal reaksiyonun bir sonucu olarak beklediklerinin üzerinde ilgi ile karşılaşmışlardır.

Din Kaynaklı Yasaklar ve Teşvikler

İslam dinindeki faiz yasağının, çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasını hazırlayan dinî nedenlerin başında geldiğini söylemek mümkündür. İslam dinindeki faiz yasağı dolayısıyla ülkemizde yaşayan insanların bir kısmı tasarruflarını faizle çalışan sistemlerde değerlendirmemişler, alternatif sistem arayışları içerisine girmişlerdir. Yatırımcılar da insanların dinî inançları ile uyumlu bir sistem geliştirmeye çalışmışlardır. Ni-

tekim ortakların önemli bir kısmı yatırım yapmasının nedenini “... kazancının helal yollardan değerlendirilmesi..” olarak ifade etmektedirler. Avrupa’da bulunan vatandaşlarımız ve bu şirketlere ortak olanlara yönelik çalışmalarda din ve dindarlığın önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Çok ortaklı şirketler ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada da katılımcıların % 95’inin kendisini inançlı olarak tanımladığı görülmüştür.⁰¹

Tarihi süreç içerisinde Türkiye’de alternatif sermaye oluşumunun gerçekleşmemesinin birçok nedeni olmakla birlikte yaşanan dinin etkisi inkâr edilemez. Özellikle bilinçli bir politikanın mahsulü olduğunu düşündüğümüz, “hacca gidenin teraziye dokunmaması”, “dindar insanların ticaretten uzak durması”, “helalinde hesap, haramında azap vardır” gibi bir takım düşüncelerin, bir dönem alternatif sermayenin oluşumuna olumsuz katkı sağladığı ve belli kesimleri iktisadi hayatın dışında tutma çabası olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan dinin “veren ele alan elden üstündür” gibi toplumsal motivasyonu teşvik edici unsurları yerine dindarların “bir lokma bir hırka” ya talip kılınması da yine dindarların lehine sermaye çeşitliliğinin oluşmasını engelleyici önemli etkenler arasında yer almaktadır. Çok ortaklı şirketlerin oluşması ve gelişmesinde tasavvufi mistisizmin oluşturmuş olduğu bu etkinin meydana getirdiği sosyolojik durum önemli bir yer tutmaktadır.

Çok ortaklı şirketlerin gelişmesin-

01. Kübra Küçükşen, *Dindarların Para İle İmtihani*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2012, s. 169.

deki önemli dinî argümanlardan birisi de “ekonomik cihat” kavramıdır. Zira ortaklar bu şirketlerin büyümesi ile birlikte dinin de güç kazanacağını dolayısıyla bunun ekonomik anlamda bir cihat olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim ortaklardan Savcı, “...biz dünyada geri kaldığımızı düşündüğümüz Müslüman coğrafyanın bu ortaklıklar sayesinde kalkınacağını düşünüyorduk. Ekonomik kalkınmanın da zamanımızın en iyi cihadı olduğunu düşünüyorduk...” demektedir. Yine ortaklar, Avrupa ortaklık servisi görevlilerinin de konuşmalarında sık sık cihat kavramını kullandıklarını ifade etmektedirler.

Dinin çalışma, kazanma ve tasarrufa verdiği önem ile sadaka, infak gibi kavramlara yapmış olduğu vurgu da dindarların ekonomik hayatta daha rasyonel davranmalarına neden olmaktadır. Ayrıca dinin ölüm ve ölüm ötesi hayata yapmış olduğu vurgu da dindarların dünya hayatına bakış açılarında dolayısıyla ekonomik hayatlarında etkili olmaktadır.

Dinî semboller ve kişiler

Çok ortaklı şirketlerin, çalışmalarını esnasında Avrupa ülkelerinde cami ve cami dernekleri gibi dinî sembollerini yoğun bir şekilde kullandıkları çalışmamıza katılanların anlatımlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca çok ortaklı şirketlerin eleştirilmesinde ön plana çıkan en önemli unsurlardan birisi de cami ve derneklerin kullanılması olmuştur. Nitekim ortaklardan Avrupa’da bulunanların önemli bir kısmı yatırdığı parayı cami ve derneklerde yatırdıklarını ifade etmişlerdir. Cimsit “... bir gün camide iken holdingin temsilcisi oldu-

ğunu söyleyen bir kimse geldi, birlikte namaz kıldık. Daha sonra cami derneğinin misafirhanesine geçtik. Kalabalık bir topluluktu. Kendisi bize orada sohbet etti. Sohbetinde ekonomik cihat ve Türkiye’de yapılacak yatırımlarla Müslümanların kalkınacağından bahsediyordu. Sık sık Peygamberimiz ve onun arkadaşlarından örnekler veriyor, hepimizi coşturuyordu. Bu sohbetin neticesinde ben ne kadar param varsa yatırdım...” demektedir. Burada caminin yanı sıra din adamları da ön plana çıkmaktadır. Nitekim ortaklık toplamakla görevli olan kimselerin din eğitimi almış ve dinî hassasiyeti yüksek olan kişilerden seçtikleri ve konuşmalarında din ve dindara duyulan güveni ön plana çıkardıklarını ifade eden ortakların sayısı bir hayli yüksektir. Bu durum çok ortaklı şirketlere dinin ekonomik değere katkısı olarak yansımıştır. Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Başkanı Dursun Uyar ise, “... camileri özellikle kullanmadıklarını, camilerin Avrupa’da Türkiye’deki gibi sadece ibadet edilen bir yer değil, aynı zamanda bir çok sosyal görev ifa eden yer olduğunu, hafta sonları ve boş zamanlarında insanların buralarda toplandığını, bu yüzden tercih ettiklerini” ifade etmektedir.

Ortaklardan Şaban, “... bunlar camilere geldiler, yanımızda abdestsiz dahi oturmuyorlardı. Birçoğu din görevlisi ya da dini konularda bilgili kimselerdi. Bize dinin emir ve yasaklarından bahsediyor. Bu kurumlara sahip çıkmanın imanî bir mesele olduğunu anlatıyorlardı. Biz de bu duyguların etkisiyle ortak olduk, ancak daha sonra şirket sıkıntıya girince bizi tanımadılar bile...” demek-

tedir. Burada ortağın dinî sembol ve kişilerden etkilendiğini açık bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Ancak bu durumların gerçekçiliğinin ölçülmesi güç bir durumdur. Nitekim bu söylem dinî argümanların ticarî hayatta kazanç vesilesi olarak kullanıldığını ve bunun neticesinde bir takım gelirlerin elde edildiğini ifade edebileceği gibi, değişik beklentilerle şirketlere ortak olanların bu beklentilerini karşılayamamasının neticesinde, dini bir aracı kurum olarak kullanmalarının yansımaları olabileceği de muhtemeldir.

Sonuç

Sınırsız olan insan ihtiyaçlarının kısıtlı kaynaklarla karşılanması olarak tanımlanan iktisadın sosyolojiyle olan münasebeti iktisadî gereklilikle beraber başladığı kabul edilmekle birlikte, esas ilişki sanayileşme ile birlikte ivme kazanmış ve artık değerlerin üretilmesi sürecinde yoğun bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim sanayi inkılabı ile birlikte insanlık sadece gününbirlik ihtiyaçlarını karşılamak için değil, aynı zamanda gelecek için de çalışmaya, kazanmaya ve birikimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu durum artık değerlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, artık değer de beraberinde değerlendirilme ve el konulma problemlerini, iktisadın olduğu kadar sosyolojinin de ilgi alanlarından birisi haline getirmiştir.

Sosyolojinin iktisatla olan münasebeti tartışılmaz bir durumdur. Ancak bu münasebetin şekli hususunda farklı teorilerin ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Sosyolojinin iktisatla olan münasebetinde, tüm sosyal olayların belirleyicisi durumunda kabul edilen, insanlık

tarihini de mülkiyet ve sermayeye sahip olup olmama durumuna göre sınıflandırıp, sonuçta da bu sınıflar arasındaki çatışmadan ibaret gören kapitalist anlayışın temsilcisi Karl Marks ile kapitalist ruhun kökenindeki asketik Protestanlık ile kapitalist ekonominin farklı düzeylerindeki toplumsal tabakalar arasında tarihsel bir ilişki olabileceğini, bu ilişkinin başlangıcının genelde gelenekçiliğin, özelden de dinî otoritelerin terk edilmesiyle başladığını savunan Max Weber iki önemli isimdir. Din kapitalizm ilişkisinde dikkat çeken bir başka isim de Werner Sombart'tır. Sombart kapitalizmin ruhunun asketik Protestanlıktan değil, Yahudilikten kaynaklandığını iddia etmekte ve bu iddiasını çeşitli unsurlarla desteklemektedir. Bunun yanında İbn Haldun'un toplumu bedevi ve hadari olmak üzere iki sınıfa ayırdığını ve bu sınıflar arasında zorunlu hareketlilikten bahsettiğini görmekteyiz. Diğer taraftan ülkemizde Weberyan bakış açısı ile bilinen Ülgener, iktisadi gücün rasyonel zihniyetin değil, içtimai politik kıymetlerin, bilhassa gösteriş ve ihtişam hevesinin emrinde olduğunu belirtmektedir. Şarkın ticaret kapitalizminin de, garp-taki gibi, uzun zaman siyasi ihtirasların, tahakküm hevesinin bilerek veya bilme-yerek hizmetinde bulunduğunu ve daima o ihtiraslardan kuvvet aldığını ifade etmektedir. Aynı şekilde Ülgener'in iktisadi ahlak ile iktisadi zihniyetin birbirinden ayrıldığını ve İslam dünyasının asıl probleminin dini öğretilerin özünü teşkil eden iktisadî ahlaktan değil, mün-tesiplerinin anlayışını ifade eden zihni-yet dünyasından kaynaklandığını ifade ettiğini görmekteyiz.

Türkiye'de kendine has bir özellik arz eden çok ortaklı şirketlerin kuruluşu sanıldığı gibi İslamî olarak adlandırılan holdinglerle birlikte başlamamaktadır. Çok ortaklı şirketlerin veya işçi şirketlerinin kuruluş ve gelişmesinde toplumun bütün kesimlerinin kendi gücü nispetinde ekonomiye kazandırılması gibi fonksiyonel bir bütünleşmeden bahsedilmesi mümkündür. Ülkemizde çok ortaklı şirketlerin doğuşu ve gelişimi yurt dışında bulunan işçilerimizin kurdukları işçi şirketleri ile başlamış, halk şirketleri ve halka açık anonim şirketler şeklinde gelişme göstermiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra kalkınma seferberliğine giren Avrupa ülkelerinde görülen ekonomik kalkınma hamlesinin, beklenenin üzerinde gerçekleşmesi fazla işgücü ihtiyacı doğurmuşmuş, bunu karşılamak için de gelişmemiş ve işgücü fazlası olan ülkelerden, özellikle Akdeniz ülkelerinden, işgücü transferi gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Türk işçilerinin çalışmak için yurt dışına gitmeleri 1961 yılında Türkiye ile Federal Almanya arasında imzalanan işgücü anlaşması ile başlamış, bunu diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar izlemiştir. Yurt dışı işçi hareketleri sadece Avrupa ülkelerine yönelik olmayıp Ortadoğu ülkelerine yönelik olarak da gerçekleşmiştir.

Yurt dışına çıkan ilk işçiler incelendiği zaman bunların yurt dışına çıkmadan önce ekonomik olarak düşük seviyede buldukları, çobanlık, yevmiyecilik, inşaat ve tarım işçiliği gibi düşük seviyeli işlerde çalıştıkları görülür. İlk dönemde buldukları çevrede ekonomik durumu iyi olanlar ve kendi kendine yetebilenler yurt dışına gitmeyi ter-

cih etmemişlerdir. Yurt dışına çıkan ve yegâne amacı tasarruf etmek olan bu işçilerimiz bir süre sonra artık değer oluşturmuşlar, bu da artık değerlerin ülke ekonomisine kazandırılması problemini doğurmuştur. Bu çerçevede işçi şirketlerinin kurulması gündeme gelmiş ve nitekim zamanın devlet ricalinin desteği ile ilk işçi şirketleri kurulmaya başlanmıştır. 1980'li yıllardan itibaren ise ülkede siyasetin ve ekonominin rengi farklılaşmaya başlamış, siyasal İslam gelişme göstermiş ve kendi ekonomik sistemlerini oluşturmaya başlamıştır. Bununla birlikte ülkemizde kurulan çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan unsurlar siyasal İslamın ekonomik faaliyetleri ile sınırlandırılmayacağı gibi, sadece dini nedenlerle de sınırlandırılmazlar. Çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde, başta toplumsal olmak üzere, genel siyasi konjonktür ve ekonomik faktörlerin etkileri de önemli bir yer tutmaktadır.

İslam dinindeki faiz yasağının, çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasını hazırlayan dinî nedenlerin başında geldiğini söylemek mümkündür. İslam dinindeki faiz yasağı dolayısıyla ülkemizde yaşayan insanların bir kısmı tasarruflarını faizle çalışan sistemlerde değerlendirmemişler, alternatif sistem arayışı içerisine girmişlerdir. Yatırımcılar da insanların dinî inançları ile uyumlu bir sistem geliştirmeye çalışmışlardır. Bu alternatif sistem arayışları şirketleşmenin yanında, faizsiz bankacılık sistemlerine olan ilgiye de vesile olmuştur. Nitekim faizsiz bankacılığın dışında kalan bankacılık sektörünün de değişik argü-

manlarla ve İslami bir takım literatürü kullanarak müşterilerine hitap etme gayreti içerisinde oldukları görülmektedir.

Ülgener'in ifadesi ile dindarların zihniyet dünyasında oluşan din algısı da çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesindeki önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Çok ortaklı şirketlerin yayılmasında tartışma konusu olan önemli unsurlardan birisi de cami, mescit, cihat gibi dinî argüman ve sembollerin şirketlerin bir takım işlemlerinde kullanılması meselesidir. Türkiye'de olduğu gibi sadece vakit namazlarında kullanılan bir ibadethane olmanın ötesinde Avrupa'da önemli bir sosyal görev ifa eden cami, dernek gibi dinî mekânların, çok ortaklı şirketlerin bir takım işlerinin takip edilmesinde kullanıldığı gerek şirket yöneticilerinin, gerekse ortaklarının anlatımlarından anlaşılmaktadır. Ancak tüm anlatımlardan bu durumun dinî mekânların özellikle kullanılmasından değil, Avrupa ülkelerindeki dinî mekânların sosyolojik anlamlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dinî mekânları, çok ortaklı şirketlerin temsilcileri kendilerini ifade etmek için insanların toplandığı bir mekân olarak görmelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir takım farklı siyasi oluşumların da kendilerini ifade etmek için zaman zaman bu mekânları kullandıkları yine ortakların ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Dinî emir ve yasaklarda çok ortaklı şirketlere olan ilgiyi artıran bir başka husus da dinî bir takım ritüellerdir. Nitekim çok ortaklı şirketlerin ortaklık

toplamak için vaaz, sohbet, cihat gibi dinî sembolleri kullandıkları, bunun da ortaklar tarafından karşılık gördüğü anlaşılmaktadır.

Genelde din iktisat ilişkisinin özelde de çok ortaklı şirketler probleminin çok yönlü olduğu düşünülerek başta ekonomi ve psikoloji olmak üzere diğer bilim dalları ile işbirliği yapılarak farklı boyutlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

Abstract

(The Role of Religion on the Establishment and the Development of the Multi Partnered Companies Within the Frame of the Religion-Economy Relationship)

It is a generally accepted theory by the sociologists that the social facts are in a mutual interaction with each other. It is also an inevitable situation to have the economy which is one of the important elements of the social life and the religion is in a mutual interaction with each other. However, the direction and the effect of this interaction present differences according to some factors. In this study, the role of the religion on the establishment and the development of Yimpaş Holding which is one of the multi partnered companies that is a financial corporation had been investigated.

Key Words: Yimpaş, Finance, Capitalism, Company, Religion.

Kaynakça

Açıkgöz, Özkan. "Toplumsal Zihniyet Olgusu ve iktisadi Gelişme ile İlgisi". *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 32 (2005). ss.91-123.

Akın, Cihangir. *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*. İstanbul: Kayhan Yayınları,

1986.

Armağan, Servet. *Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1991.

Arslan, Ahmet. *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*. Ankara: Vadi Yay., 1997.

Arslantürk, Zeki. *Tayfun Amman. Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs Yay., 2000.

Aydın, Mustafa. *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yay., 1997.

Başgümüş, Abdülbaki. *Özel Finans Kurumlarının Sermaye Piyasası İçindeki Yeri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Ün., Sosyal Bilimler Ens., 1997.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi. 1995.

Ceylan, S. *İşçi Şirketlerinde Finansman Sorunları*. Ankara: DESİYAB Yayınları. 1984.

Çapar, Selim. "Düzenleyici Kurumlara Türkiye'den Üç Örnek: SPK, BDDK ve Şeker Kurumu". *Türk İdare Dergisi*. 81. 462 (2009) ss.198-223.

Çolak, Ömer Faruk. *İktisada Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2007.

Danacı, Mahmut. *İslami Finans Teknikleri –Uygulama Biçimleri. Sorunları Ve Çözüm Biçimleri*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Ün.. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1991.

Döviz Kurları. www.tcmb.gov.tr, 22/07/2012.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İptidai Şekilleri*. (Çev. Hüseyin Cahit). İstanbul 1923.

Eliade, Mircea. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. (Çev. Mehmet Aydın). Kültür Bakanlığı Yay.. Ankara 1990

Ergin, Feridun. *Para Politikası*. İ.Ü. İktisat Fakültesi. İstanbul 1975.

- Ergin, Feridun. Para ve Faiz Teorileri. İstanbul: İstanbul Ün. İkt. Fak. Yay., 1981.
- Erkal, Mustafa E.. Sosyoloji. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1983.
- Ertüzün, Tevfik. "Prof. Ülgener'in İktisadi Kalınma Yaklaşımı". İstanbul Ün.. İktisat Fakültesi Mecmuası. 43 (1987). s.13-25.
- Freyer, Hans. Din Sosyolojisi. (Çev. Turgut Kalpsüz). Ankara: Ank. Ün. Basımevi, 1964.
- Giddens, Anthony. Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yay., 2009.
- Günay, Ünver. "İktisadi Ahlak ve Din". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 7 (1986). ss.109-128
- Günay, Ünver. Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yay., 1998.
- Günay, Ünver. Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). Erzurum 1978.
- Gürbüz, Ali Osman. İşçi Ve Halk Şirketleri Örneğinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Alternatifleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Ün. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1987.
- İbn Haldun. Mukaddime. (Çev. Z. Kadri Ugan). MEB Yay.. I-VI. İstanbul 1991.
- Kazıcı, Sami. "İslami Bankacılık Sisteminin Yapısı ve Uygulaması". Vergi Dünyası Dergisi. 77, 1988.
- Koley, Duncan F.. Kapital'i Anlamak. (Çev. Hakan Öngel). Ankara: Arkadaş Yay., 2010. s.51.
- Koray, S.. F. Şen. Türkiye' den Avrupa' ya Göç Hareketleri. Köln: Önel Yayınevi., 1993.
- Kozak, İbrahim Erol. İnsan Toplum İktisat. Adapazarı: Değişim Yay., 1999.
- Kuran, Timur. İslamın Ekonomik Yüzleri. (Çev. Yasemin Tezgiden). İletişim İstanbul: Yay., 2002.
- Kurt, Abdurrahman. "Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme". Uludağ Ün.. İlahiyat Fak. Dergisi. 19. 1 (2010). ss.1-23.
- Kurt, Abdurrahman. Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme. Bursa: Emin Yay., 2004.
- Küçükşen, Kübra. Dindarların Para İle İmtihanı. Konya: Çizgi Kitabevi, 2012.
- Marx, Karl. Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı. (Çev. Heyet). Ankara: Sol Yay., 1993.
- Marx, Karl. Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler. (Çev. Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yay., 2005.
- Mensching, Gustav. Dinî Sosyoloji. (Çev. Mehmet Aydın). Konya: Tekin Kitabevi, 1994.
- Mollaer, Fırat. "Türk Kolasının Düşündürdükleri: Bir Muhayyile mi. Süreklilik mi? Cola Turka ve Millî İktisat". Bilgi. 2 (2003). ss.1-19
- Okumuş, Ejder. Toplumsal Değişim ve Din. (Din Sosyolojisi. Ed. Talip Küçükcan). Eskişehir: Anadolu Ün. Yay., 2013.
- Orhan, Osman Z.. Seyfettin Erdoğan. İktisada Giriş. Ankara: Palme Yay., 2010.
- Özdemir. Şennur. "Din-Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 23. (2007). ss.153-164.
- Özkerem, Ahmet. "Sabri F. Ülgener'in Max Weber Eleştirisi". İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi. 28 (2003). ss. 49-61.
- Özsoy, İsmail. "Faiz". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay..

- XXII. 1995. . 110-126.
- Özsoy, İsmail. Faiz ve Problemleri. İzmir: Nil Yayınları, 1994.
- Özsoy, İsmail. Özel Finans Kurumları. İstanbul: Asya Finans Kültür Yayınları, 1997.
- Penninx, R. H. Renselaar. Gurbet Mihnet Üç Kuruluşluk Servet. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık, 1979.
- Sermaye Piyasası Kurulunun Oluşumu. Erişim Tarihi: 21/05/2013. <http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&menuid=0&pid=0&submenueheader=-1>.
- Sombart, Werner. Kapitalizm ve Yahudiler. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: İleri Yay., 2005.
- Şahinkaya, S.. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'ndan Türkiye Kalkınma Bankası'na: 1975-2001 Döneminde Kurumsal Yapıdaki Temel Dönüşümler Üzerine Düşünceler ve Bazı Öneriler. <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/erc2002/pdf/P139.pdf>, 27/07/2012.
- Tabakoğlu, Ahmet. İslam ve Ekonomik Hayat. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1988.
- Taş, Kemalettin. Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma. (Dindarlığın Sosyo-psikolojisi. Ed. Ünver Günay. Celalettin Çelik). Adana: Karahan Yay., 2006. ss.175-206.
- Taş, Kemalettin. Sosyolojik Din Tanımları. (Din Sosyolojisi El Kitabı. Ed. Niyazi Akyüz. İhsan Çapcıoğlu). Ankara: Grafiker Yay., 2012.
- Taşlıca, Ali Osman. "Çok Ortaklı Şirketler". Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2. 2(1984). ss. 33-54
- Torun, Fatma. Hacı Duran. "Sabri F. Ülgener ve İki Farklı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme". Sosyoloji Konferansları Dergisi. 42 (2010). s. 63-75.
- Torun, İshak. "Kapitalizmin Zorunlu şartı Protestan Ahlak". C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 3.2(2002). ss.89-98
- Turner, S. Bryan. Max Weber ve İslam (çev. Yasin Aktay) Ankara: Vadi Yay., 1991.
- Uysal, Veysel. Türkiye'de Dindarlık ve Kadın. İstanbul: Dem Yay., 2006.
- Ülgener, Sabri F.. Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Ülgener, Sabri F.. İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası. İstanbul: Derin Yay., 2006.
- Ülgener, Sabri F.. Zihniyet ve Din. İstanbul: Der Yay.. 1981.
- Ülken, H. Ziya. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Ülken Yay.. 1992.
- Wach, Joachim. Din Sosyolojisi. (Çev. Ünver Günay). İstanbul: İFAV Yay.. 1995.
- Waters, Malcolm. Modern Sosyoloji Kuramları. (ed. Zafer Cirhinlioğlu). Gündoğan Yay.. İstanbul 2008.
- Weber, Max. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. (Çev. Zeynep Gürata). Ayraç Yay. Ankara 1997.
- Yıldırım, Bilgin. Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve Türk Ekonomisine Katkıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir 1993.
- Yıldırım. Ergün. "Toplumsal Gelişme Açısından Protestanlık ve İslam". DPÜSBE Dergisi. 12 (2005). ss.51-64
- Yıllar İtibariyle Asgari Ücretler. Erişim Tarihi: 22/07/2012. www.alomaliye.com/yillar_iti_asgari_ucretler.htm.
- Zaim, Sabahattin. İslam - İnsan Ekonomi. İstanbul: Yeni Asya Yayınları. 1992.
- Zaim, Sabahattin. İslam ve İktisadi Nizam. Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi. Karabük 1979.